

I sommar går jag till Frälsaren

Om barndom och berättarkultur
i Evangeliska Brödräfsamlingen
1707-1810

Hanna Bendz
C-uppsats i historia
VT 2018
Handledare: Christer Ahlberger

Jag letar efter ett lämpligt substantiv men hittar inget. Varken "handlingsmönster", "tankesätt", "företeelse", "uttryckssätt", "känsla", "attityd" eller "beteende" passar helt och hållet in. Jag letar efter ett ord som rymmer både tal och handling, känsla och tanke, individerna och deras samspel.

Men för dem finns en helhet där dessa motsättningar och paradoxer inte finns. En helhet som har något närapå vegetativt över sig. Som att stå under solen, rotad i jorden, passivt beroende av nåden som är solen och samtidigt med hela sitt jag öppen och tillvänd och emottagande som en blomma. Solen är det enda som finns, samtidigt som kroppen och alla sinnen är intensivt aktiva, på vid gavel och tar in allt, värmen, vinden, dofterna, rymden. Öppna ögon som fylls med de varma och milda men samtidigt mättade färgerna, kanske bara någon sekund, för att sedan igen sluta sig, kan-vill-orkar inte se hur mycket som helst, för Detta, för att bara få vara under solen, att få vara i solen, för det är ett och samma.

Naturligtvis kan man då inte med näbbar och klor skydda ett litet barn från att dö. Tanken flyger snabbt förbi men känns absurd eftersom varken näbbar, klor eller anledning finns. Dessutom så orimligt kravfyllt.

Men detta. Att få vara i detta. Där varken subjekt och objekt finns.

Att få gå till Frälsaren i sommaren.

(förf.)

Innehållsförteckning	s. 3
----------------------------	------

1. Introduktionsdel

<u>1.1 Inledning</u>	s. 4
<u>1.2 Bakgrund – Brödraförsamlingen under 1700-talet</u>	s. 5
<u>1.3 Material, metod och källkritiska aspekter</u>	s. 8
<u>1.4 Syfte och frågeställningar</u>	s. 10
<u>1.5 Forskningsläge och teoretiska begrepp</u>	
1.5.1 <i>Berättarkultur och gemensamhetskultur</i>	s. 11
1.5.2 <i>Statisk historiesyn och nådens ordning</i>	s. 12
1.5.3 <i>Natur och kultur, emotiv och känslö-gemenskaper</i>	s. 14

2. Texterna

Agnes Enroth	s. 16
Christina Maria Malmström	s. 17
Margareta Elisabeth Ljungberg	s. 20
Sara Larson	s. 21
Anna Margareta Odhelia	s. 23
Anna Bertelia	s. 24
Anna Greta Göring	s. 25
Christina Margareta Rudbeck	s. 27
Maria Johannis	s. 28
Juliana Lovisa Ike	s. 29
Anna Christina Linhult	s. 30
Samuel Haggren	s. 33
Gustaf Friedric Lejonanker	s. 34
Johanna Fridricka Lejonanker	s. 35
Christian Adolf Lejonanker	s. 36

3. Avslutande diskussion

<u>3.1 Den oskuldsfulla barndomen</u>	s. 37
<u>3.2 I sommar går jag till Frälsaren</u>	s. 39

4. Källor och litteraturförteckning

s. 45

5. Sammanfattning

s. 47

1.1 Inledning

Evangeliska brödräfsamlingen, eller herrnhutismen, är en väckelserörelse som uppstod och hade sitt största inflytande under 1700-talet, decennierna närmast före franska revolutionen.¹ Det är en mångfacetterad tid då herdediktningar är högsta mode och Bibeln av de flesta fortfarande uppfattas som bokstavligen sann. I Paris och Altona finns upplysningen men furstarna är enväldiga. Drygt en generation senare är vi över i romantiken och Carl Jonas Love Almquist hämtar inspiration till sina *Songes om hjärtan, blod och röda rosor* ur de herrnhutarsånger han hörde som barn.²

Det är en tid där gamla ideal, tankesätt och kulturuttryck prövas mot nya.³ I bakgrunden ligger det absolutistiska 1600-talet med dess religionsstrider, enväldshärskare och magiska tänkande, som under 1700-talet utmanas av de nya tankar och förhållningssätt som har givit namn åt begreppet upplysningstiden. De nya tankarna tar sig uttryck bl.a. i krav på frihet från auktoritära och religiösa strukturer och i en syn på människor som kapabla att fatta självständiga beslut och frigöra sig från vidskepelse. Delvis i skuggan av de kronologiska definitionerna upplysning och romantik står det faktum att 1700-talet i högsta grad var en tid för både starka känslor och mystik - det fanns en kulturell samsyn på att både känna och visa starka känslor, emedan den uppdelning mellan känsla och intellekt som vi tänker oss idag först uppfanns efter den franska revolutionen och i samband med att borgerskapet tog över rollen som ledande samhällsklass.

En aspekt av 1700-talet och upplysningstiden är den textinflation som nu äger rum: Samhället stabiliseras efter 1600-talets krig och oroligheter, borgarklassen tar större socialt och ekonomiskt utrymme, läskunnigheten ökar och fler personer får tillgång till skrivdon, tid och fysiskt utrymme att kunna sitta ned och författa brev och texter. En av följderna är en ny blick för individen och det individuella: det subjektiva skrivandet blomstrar upp och tidigare mer summariska familjelogar och hushållsräkenskaper utvecklas till självbiografier och dagböcker, innehållande redogörelser för skribenternas inre processer, tanke- och känsloliv.⁴ Även kvantitativt handlar det närmast om en kommunikationsrevolution: böcker, pamfletter, skillingtryck och informationskrifter trycks och sprids, framför allt i stadsmiljöerna men även genom vandrande landsbygdsförsäljare. Nya idéer, litteratur och propaganda rör sig snabbare, från fler avsändare och på fler vägar än tidigare. När denna rörelse påbörjas släpps oanade krafter fria – nya tankar och känslomässiga upplevelser sätter igång nya skrivprocesser som i sin tur väcker nya tankar, tvingar fram ett nytt språk och många gånger har en faktisk potential att förändra samhället.

¹ Församlingen har ett antal olika benämningar, på engelska kallas de Moravians, på tyska Brüdergemeine. I Sverige har de kallats Herrnhutare, när man inte använder den idag officiella benämningen Evangeliska brödräfsamlingen.

² Carl Jonas Love Almquist, *Hjärtats blomma* ur *Songes*, 1849. Almquists far var präst i brödräfsamlingen.

³ För den som intresserar sig för frågekomplexet kring övergångsfasen mellan 1600- och 1700-tal/modernt och förmodernt finns mycket litteratur att ta del av. *Den stora kattmassakern* av Robert Darnton (1987) är en klassiker, där Darnton visar hur känslomässiga preferenser framstår som vitt skilda mellan olika epoker. Tore Frängsmyr har i *Sökandet efter upplysningen* argumenterat för att upplysningsbegreppet inte är applicerbart i en svensk kontext (Natur och Kultur, ny utgåva 2006), vilket har emotsagts av Thomas Bredsdorff i *Den brogede upplysning. Om følelsernes fornuft og fornufternes følelse i 1700-tallets nordiske litteratur* (Gyldendal 2003).

⁴ Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag - Kvinnors dagböcker från 1700-talet*. Carlssons förlag, 1997 s. 48.

Brödrarförsamlingen är en för de flesta idag okänd grupp, oavsett om man jämför med pietister och schartauaner, med 1700-talets ordensväsende och handelsrörelser eller med 1800-talets stora folk- och väckelserörelser. Bland deras egna bevarade texter finns levnadsloppen som är en typ av religiösa självbiografier. Det är brödrarförsamlingens grundare Zinzendorf som uppstår traditionen att skriva levnadslopp från pietisterna.⁵ 1747 påbjuder han att det vid varje församlingsmedlems begravning ska uppläsas ett levnadslopp.⁶ Texterna kopieras och sprids till andra församlingar och läses även upp vid efterföljande årsdagar och andra sammankomster. Under de första åren är det efterlevande församlingsmedlemmar som skriver om de systrar och bröder som avlidit. Efterhand uppstår traditionen att var och en under sin levnadstid helst författar sitt eget levnadslopp, vilket senare kan kompletteras med berättelsen om personens sista tid och död.

Levnadsloppen är unika källor som öppnar för mängder av frågor - om tankar och känslor kring tro och livsåskådning, om kultur och samhälle, om förhållandet mellan tanke, språk och verklighet. Det är lätt som modern läsare att förundras över texterna och de många gånger stora skillnader i synsätt och mentaliteter mellan olika tider som möter oss i deras vittnesmål. Är kulturen och det språkliga uttrycks sättet bara skal och människorna precis desamma som idag? Eller kände och upplevde de precis så som de skrev? Eller ligger sanningen någonstans mittemellan? Jag väljer att hämta inspiration från idéhistorikern Kristiina Savin som föreslår att vi ”utan att exotisera eller främmandegöra kan ta spjärn från de annorlundaheter som möter oss i källorna och våga förundras över vad som idag kan upplevas främmande och obegripligt.”⁷

1.2 Bakgrund – Brödrarförsamlingen under 1700-talet

1600-talets stränga protestantism med dess från predikstolarna framförda budskap om att överlämna livet i händerna på Gud, konung och krigsmakt var inte längre tillräcklig för de människor som fick uppleva stormaktssveriges fall. Den första reaktionen mot den karolinska ortodoxin var den pietistiska rörelse som inleddes redan under stormaktstidens sista decennier.⁸ Brödrarförsamlingen kom att utgöra nästa generation väckelserörelse och kan ses som antingen konkurrenter eller arvtagare till pietisterna. Den bildades i nuvarande Sachsen under åren 1722-1727, kring greven Nikolaus Ludwig von Zinzendorf som blev dess ledare. På hans ägor etablerades församlingens huvudort Herrnhut som än idag är centrum för verksamheten och under loppet av få decennier spreds rörelsen över stora delar av världen. I Sverige fick den sitt genombrott ca 1740. Det var i konventikelplakatets tidevarv: detta sjösattes 1726 och upphörde först 1858. Hustavlan medgav andakter i hemmet, där husbonden

⁵ Peter Vogt, *Spiritual Autobiography and Ecclesiology – The Social Dimension of Individual Life Stories in 18th Century Pietism and the Moravian Church*, i Ahlberger et al. (red.), *Moravian Memoirs. Pillars of an invisible church*, Artos Academic 2017, s. 41.

⁶ Katherine Faull, *Writing a Moravian Memoir*, i Ahlberger et al. (red.), *Moravian Memoirs. Pillars of an invisible church*, Artos Academic 2017, s. 12.

⁷ Kristiina Savin, *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*, Sekel bokförlag 2011, s. 23.

⁸ Arne Jarrick, *Den himmelske älskaren. Herrnhutisk väckelse, vantro och sekularisering i 1700-talets Sverige*. Ordfront 1987, s. 27.

betroddes med auktoritet över kvinnor, barn och andra underlydande, men däremot var gudstjänster utanför statskyrkans ramar och med andra än hushållets medlemmar närvarande otillåtna, även om det ofta sågs mellan fingrarna. Brödraförsamlingens medlemmar rekryterades ur såväl borgarskapet och adeln som från stads- och landsbygdsbefolkningen. Det första stora spridningsområdet var den västgötska landsbygden runt Främmestad och snart uppstod fast organiserade församlingar i Stockholm och Göteborg.⁹

Brödraförsamlingen kom att navigera mitt emellan 1700-talets spänningsspoler av känsla och förnuft, auktoritetstro och individualism. Det viktigaste var för dem inte dogmer och ett rättfärdigt leverne utan det egna hjärtats innerligt milda och hängivna känslöförhållande till (den lidande) Kristus. Målet att helt och hållet förmå uppgå i kärleken till det gudomliga ansågs kunna uppnås med rationella medel.¹⁰ Musik och versläsning användes för att på systematisk väg framkalla de önskade känslorna.¹¹ I levnadsloppen nämns ofta att man sjunger tillsammans och även att man läser verser eller ”språk”, dvs bibelcitater som valdes slumpmässigt för att ge stöd eller indikera rätt beslut i en valsituation. Även ren lottdragning användes för att fatta beslut, exempelvis i frågan om huruvida ett äktenskaps ingående var godkänt av den högre makten eller ej.

Budskapet att omvändelsen är en ren nådegåva och att Frälsaren skänker kravlös förlåtelse genom tro allena togs emot som en på många håll välkommen reaktion mot både ortodoxa och pietistiska krav på rättfärdigt leverne,¹² medan det herrnhutiskt känslolösa uttrycksätt som utvecklades senare fick sin motreaktion i schartauanismens stränghet och asketism. Till följd av att nåden ansågs tillhöra alla utan krav och relaterat till att ”den som inte tar emot Guds rike som ett barn kommer aldrig dit in”,¹³ blev en slutsats även vuxna borde sträva efter att vara som barn.

Under ca 1740-1750 inföll den period i församlingens historia som i efterhand kallats sållningstiden.¹⁴ Utgångspunkten var föreställning om församlingen som Kristi brud född ur hans sidosår. Det uppstod en ”sidosårskult” - en lustfylld blods- och brudmystik där man använde ett fantasifullt språk med diminuerade substantiv: lilla hjärta (Herzel), lilla lamm (Lämmlein), lilla syndare (Sünderlein) o.s.v.¹⁵ Zinzendorf stiftade 1743 en ”narrarnas orden” och uppmanade dess medlemmar att ”tala såsom barn och dårar”.¹⁶ Man letade efter ett naturligt och oförstört urspråk för att underlätta en barnligt hängiven tro, sånger skrevs på tungomål och vuxna pratade jollrande barnspråk med varandra. Ord som ”små sårmaskar” och

⁹ I både Stockholm och Göteborg kunde församlingen i sin uppbyggnadsfas hålla till i sina mer välbesuttna medlemmars hem och på sikt ärva fastigheterna. I Stockholm testamenterade Christina Hjärne sin fastighet åt församlingen och i Göteborg ärvde de familjen Linhult (se även Anna Linhults levnadslopp).

¹⁰ Lamm 1918, s. 82.

¹¹ Christina Ekström, *Gör dig en sång uti mitt bröst. Musikalisk gestaltning i ljuset av herrnhutisk tradition*, Göteborgs universitet 2007, sid 112.

¹² Martin Lamm, *Upplysningens romantik* 1918, i nytryck av Lunds Universitet och förlaget Hammarström och Åberg 1963, s. 87.

¹³ Markusevangeliet 10:13-16.

¹⁴ På tyska Sichtungszeit, på engelska Sifting time.

¹⁵ Blod- och brudmystik är i sig en företeelse med månghundraåriga rötter och brödraförsamlingens uttryck för detta ingår i ett (litteratur)historiskt sammanhang. Som exempel kan nämnas den under 1600-talet vitt spridda 1200-talstexten ”Membra Jesu Nostri” av Arnolf de Lovain (d. 1250).

¹⁶ Lamm 1918, s. 89.

”små korsluftsfåglar” (Wundenwürmelein, Kreuzluftvögelein) uppfanns för att illustrera hur hängiven och underordnad man ville vara i relation till Frälsarens lidande och död. Sår- och brudsmystiken kunde också ta sig uttryck i form av en fysiskt och sexuellt utlevd gränslöshet, på tvärs över könsroller och eventuella äktenskapsband.

Sållningstidens fanatism väckte uppmärksamhet och reaktioner. Vid en synod 1750 förmåddes församlingen ta avstånd från de värsta utsvävningarna och härefter omformades verksamheten till mer moderata former. Församlingens reaktion att ta avstånd från sållningstiden har fortsatt även i långt senare tid.¹⁷

Förmågan till anpassning och överlevnad under skiftande omständigheter är ett av många uttryck för brödraförsamlingens pragmatism och organisationsförmåga.¹⁸ Många av herrnhutarna var framstående inom handel och hantverk och för sin samtid var de i hög grad förknippade med en skicklighet som missionärer, omtalade för att lyckas där ingen annan tidigare lyckats. Församlingsbyar där livets alla aspekter organiserades inom religionens ramar anlades i bl.a. Herrnhut och Herrnhag i nuvarande Tyskland och i Christiansfeld i Sønderjylland.¹⁹ De lokala grupperingarna utgick ifrån en internationell rörelse där människor reste och texter utväxlades mellan olika församlingar. Många barn och unga sändes av föräldrarna eller flyttade på egen hand till någon av församlingsbyarna för att här utbildas och leva sina liv inom församlingssamfundet. Brödraförsamlingen utvecklade ett självständigt utbildningsväsende där både pojkar och flickor ansågs ha rätt till skolgång. Skolan i Christiansfeld har beskrivits som präglad av både auktoritär och upplysningsinfluerad utbildningssyn: ”[u]tbildningens mål sågs som både kunskapsinhämtning och religiös fostran”²⁰ – en uttryckt dualitet som för den tidens människor inte uppfattades som en sådan.

Församlingen betraktades som en slags familj och det ansågs önskvärt att i så hög grad som möjligt umgås enbart med andra församlingsmedlemmar. Familjebenämningar som broder, syster, fader o.s.v. kunde syfta antingen på den biologiska familjen eller på syskon inom församlingsfamiljen, och ofta verkar de själva inte ha uppfattat skillnaden som relevant att precisera. Ibland framgår tydligt i texterna vilket som avses och ibland inte.

¹⁷ Bl.a. Joseph Edmund Hutton, *History of the Moravian Church*, bok II Kapitel VIII (1909) vill i sin beskrivning göra sållningstiden till en begränsad rörelse både i tid och till sitt uttryck. Han tillhörde själv församlingen och hans text är präglad av förra sekelskiftets viktorianska moraluppfattningar. Under senare år har sållningstiden, och församlingen strategi att modifiera eller utradera den ur arkiven, uppmärksammats och diskuterats av bl.a. Paul Peucker, Robert Meyer och Craig D. Atwood. I vilken grad handlar det om en systematisk historieförfälskning och i vilken grad snarare om olika sätt att betona och värdera det inträffade? Jag har noterat att Martin Lamm i sina beskrivningar av sållningstiden i Stockholm verkar ha haft tillgång till material som på ett ganska avslöjande sätt skildrar de utsvävningar som delar av församlingen då ägnade sig åt (Lamm 1918, s. 90.)

¹⁸ Församlingen har existerat obrutet sedan 1700-talet. I Sverige idag utgör de en fristående enhet av Svenska kyrkan.

¹⁹ Engelska termen ”settlements” saknar lämplig svensk översättning, därför ”församlingsbyar”, eller evt. ”bosättningar”.

²⁰ Ann Öhrberg, *En hjärtats pedagogik: synen på barnet, lära och lärande inom svensk herrnhutism*, i *Sjuttonhundratalet*, Uppsala universitet 2007, s. 129. Citatet gäller Christiansfeld, och Öhrberg citerar T. Block Ravn, *Kostskolerne 1774–1832*, i Anders Pontoppidan Thyssen (red.), *Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld, 2*, Skrifter udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland 59, Åbenrå 1984, s. 513.

Det innerliga språket levde kvar i församlingens textproduktion, (i levnadslopp och sånger m.m.) under hela 1700-talet. Det var ett språk som talade direkt till känslorna, blev populärt i breda befolkningslager och som kom att utgöra en brygga till 1800-talets romantik och borgerliga kultur.²¹ Den herrnhutiska brudmystiken kunde sekulariseras inom ramen för romantikens naturmystik, som i Adolf Fredriks Lindblads dikt ”En sommarafton”, där själva ”jorden, lik en lycklig brud, ack, blott av längtan bävar”.²²

1.3 Material, metod och källkritiska aspekter

Eftersom varje församlingsmedlem alltsedan 1700-talet förväntas ha ett levnadslopp och alla dessa levnadslopp arkiveras är det totala textmaterialet omfattande.²³ Under de senaste 30 åren har brödraförsamlingens arkiv kommit att utgöra ett allt större intresseområde inom både historia och litteraturvetenskap. Ett exempel härpå, och vad som även har kommit att bli min egen ingång till detta forskningsämne, är projektet ”Moravian lives”, som är ett samarbetsprojekt mellan bl.a. Göteborgs Universitet, Bucknell University i USA och brödraförsamlingens centralarkiv i Herrnhut. En del av det pågående projektet är skapandet av den digitala plattformen www.moravianlives.org, där levnadslopp och vissa andra relaterande texter finns inscannade och möjliga att transkribera. Härifrån är uppsatsens källmaterial hämtat.

2016 skrev jag en (opublicerad) artikel baserad på de fem levnadslopp som här står som de sista i ordningen. Det handlar om barn som växte upp inom församlingen och som dog när de var mellan två och åtta år gamla. Texterna är nedtecknade av antingen en förälder eller någon annan vuxen som levt i barnens närhet. När jag ett år senare skulle påbörja denna uppsats utökades materialet med ytterligare tio levnadslopp om personer som samtliga levde till vuxen eller hög ålder. Här var det ursprungliga urvalskriteriet att texterna skulle innehålla beskrivningar av barndomen och uppväxtåren, (i en del levnadslopp går skribenten mer eller mindre direkt på de verksamma åren).

Jag har använt en arbetsmetod där levnadsloppen presenteras ett i taget och där citat varvas med reflektioner och analyser. Antalet texter är valt med avsikten att vara tillräckligt många för att läsaren ska kunna få en bild av församlingens kultur, och samtidigt så pass få att det fortfarande ska gå att bevara en blick för individen och det individuella. Texterna har placerats i en ordningsföljd som förhoppningsvis kan underlätta vissa inbördes jämförelser. De totalt femton texterna är skrivna mellan 1753 och 1810 och handlar om personer födda mellan 1707 och 1783. Det rör sig om personer födda och uppvuxna i Sverige (Juliana Ike i dåvarande svenska Pommern). De har bott i Stockholm, Västergötland inkl. Göteborg samt Karlskrona, och flera av dem har flyttat långväga, både inom och utanför landet. Herrnhutismen har en internationell karaktär, och dess material och tankegodis är i hög grad relevant för hela rörelsen oberoende av geografisk ort.

²¹ Lamm 1918, s. 71.

²² Adolf Fredrik Lindblad, *En sommarafton* i *Sju sångstycken*, 1836.

²³ För den språkliga variationens skull används ibland ”texterna” och ibland ”levnadsloppen”. Där inget annat anges skall det betraktas som synonymt. Även begreppen ”skriva”, ”nedteckna” och ”författa” använder jag oftast som synonymer, så länge inte omständigheterna ger anledning att precisera.

Utgångspunkten att avgränsa läsningen till att handla om barn och barndom har under arbetets gång delvis omvandlats till en frågeställning om barndomens definition och avgränsning. Skillnaden mellan barn och vuxna är en delvis kulturell företeelse och dagens uppfattning går inte att rakt av applicera på en annan tid och kultur. Ytterligare en anledning till att en entydig gränsdragning visat sig svår genomförbar är att barn och vuxna i levnadsloppen pratar med och berättar för varandra, dvs. att när den vuxne avser att berätta om ett barn (eller om sig själv som barn) så förmedlar texten även information om berättaren vid berättartillfället, information som ofta är minst lika värdefull eftersom den inte är avsikligt förmedlad och därför heller inte heller lika hårt censurerad.

De texter jag valt ut handlar om barn och kvinnor. Att även ta med männens berättelser skulle nödvändiggöra en mer omfattande diskussion om genusaspekter på levnadsloppen, något som inte är min avsikt och som skulle falla utanför arbetets ramar. Dock kan nämnas att det under 1600-talet fanns en väletablerad genremässig skillnad mellan gravdiktningar om män resp. kvinnor.²⁴ I dessa gällde att olika typer av kvaliteter hos den avlidne skulle beskrivas och olika versmått och berättarstilar användas, beroende på personens sociala status och om det rörde sig om en man, en kvinna eller ett barn.

Mitt intryck är att männens levnadslopp (något förenklat) behandlar inre processer på ett mer summariskt sätt än (de flesta av) kvinnorna, även om själva vokabulären för känslomässiga upplevelser är densamma. Fokus i männens berättelser ligger i högre grad på att skildra deras världsliga framgångar och verksamhet i samhällslivet, medan kvinnorna och barnen delar en inre sfär som rör sig kring det privata och bl.a. innehåller fler referat till vardagliga samtal. Denna tolkning kan diskuteras, dels eftersom brödräfsamlingen gav sina kvinnor förhållandevis mycket utrymme även i det yttre (församlings)livet, dels för att samhällets genuskontrakt omförhandlas under decennierna kring den franska revolutionen och ideologin om de separata sfärerna kom att få sitt tydligaste uttryck först inom 1800-talets borgerliga kultur.²⁵

När och av vem levnadsloppen nedtecknades, kopierades, översattes och skickades mellan församlingsgrupperna var något som under 1700-talet i regel inte ansågs värt att notera. Vissa av texterna är författade på tyska och även texter skrivna på svenska i original kan finnas bevarade i en version översatt fram och tillbaka genom tyskan. Vad gäller hur kopierade och spridda de olika texterna var, vilken kopia som bevarats, om denna är redigerad, översatt eller möter oss i sin ursprungsform är en alltför svårutredd fråga för att behandlas i den här uppsatsen, utan av praktiska skäl används det material som finns tillgängligt.²⁶

Skribenterna kommer från många olika samhällsskikt. Vissa av dem är födda in i församlingen medan andra har anslutit senare i livet. De har därför olika relation till att höra,

²⁴ Ståndet avgjorde [...] dygdernas räckvidd: i skrifter över högadliga och adliga döda påstås deras dygder ha haft betydelse för hela landet [...] Mindre framstående ofrälse liksom borgerliga mäns dygder anknöts bara till den egna verksamheten eller familjen. [...] Kristen dygd, gudsfruktan, fick utrymme i lovprisningarna bara när det – på grund av den besjungnes stånd eller kön – fanns få andra dygder som det passade att lyfta fram.” Stina Hansson, *Från Hercules till Svea. Den litterära textens förändringar*. Göteborg 2000, s. 57-58.

²⁵ Hanna Enefalk, *En gustaviansk brygd. Dryckesvanor och genus i svenska högreståndskretsar ca 1772–1809*. Historisk tidskrift 131:4 2011.

²⁶ För vidare diskussion om källkritiska aspekter på levnadsloppen, se t.ex. Faull, *Writing a Moravian Memoir*, 2017 s. 14.

läsa och eventuellt skriva text. I det omkringvarande samhället kan de sedan tidigare ha tagit del av gravdiktningar, predikningar och brev,²⁷ eller mer specifikt vad gäller kvinnorna släktlistor, hushållsräkenskaper, recept, inventarielistor, visböcker och bönböcker.²⁸ Det finns därför stora skillnader mellan texterna, både vad gäller berättarstil, disposition, utformning och språk. Vissa är biografiska, andra självbiografiska och flera innehåller både biografiska och självbiografiska delar. Några är omsorgsfullt utarbetade medan andra är summariska eller talspråkliga. De yttre språkliga formerna, dvs. stavning, kommatering och grammatik var inte standardiserade på samma sätt som idag.²⁹ I de fall berättelserna speglar en muntlig berättarkultur bör de ha förekommit i olika varianter, både före och efter nedtecknandet. Många gånger kommer texterna bäst till uttryck vid högläsning.

Den stora skillnaden mellan texterna är värd att betona, inte minst därför att levnadslopp länge associerats med en schablonmässighet. Det är riktigt att vissa ord och formuleringar för upplevelser, känslouttryck och tankemönster är ständigt återkommande - texterna ger i hög grad uttryck för ett språk och förhållningssätt tillrättalagt och anpassat efter församlingens ideal och verksamhet, vilket tidigare (av bl.a. Arne Jarrick) framhållits som en invändning mot deras användbarhet som källmaterial.³⁰

1.4 Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med arbetet är att använda levnadsloppens specifika karaktär som textmaterial för att visa hur brödräfsamlingen utformade sin berättartradition och församlingskultur. Texternas osäkra källäge, inbördes beroende och tendenser till schablonmässighet innebär att de bara delvis kan användas för att ta reda på vad personerna de facto kan ha tänkt, sagt och gjort – men just denna schablonmässighet öppnar också för en möjlighet att analysera gruppens ideologi och hur de utformade sin sociala spelplan: Det vi vet är att ett visst urval av material har gjorts, vissa ideal framhållits, vissa situationer ansetts viktiga att minnas, vissa berättelser och uttrycksformer valts ut och skrivits ned. Vi vet att församlingsmedlemmarna fick sig dessa berättelser till dels och att de var med till att forma deras världsbild.

Språket kan betraktas som ett kitt som formar människors samhällen och relationer, inre och yttre verkligheter. Mandatet att definiera språkets innehåll och utformning blir då även till ett mandat att definiera hur det egna och andras liv gestaltar sig. En fråga som följt med länge under arbetets gång är den om *hur mandatet att berätta utformas och definierats*. Jag har gjort iakttagelsen att de personer som lever efter församlingens ideal också är de som (i de biografiska levnadsloppen) tilldelas rätten att berätta en egen livsberättelse och få den lyssnad till. (I de självbiografiska texterna ser det ut på ett annat sätt, eftersom skribenten där själv styr innehållet.) På grund av de många skilda tendenser och sammanhang som präglar levnadsloppens tillkomsthistoria får jag erkänna mig oförmögen att dra några fler generella slutsatser som besvarar den frågan. Däremot kan texterna ge exempel på hur olika

²⁷ Den litterära diktningens utveckling inom olika genrer i övergångsfasen mellan ett förmodernt och modernt paradigm har beskrivits av bl.a. Stina Hansson, *Från Hercules till Swea*, 2000.

²⁸ Sjöblad 1997, s. 52.

²⁹ När jag citerar återger jag i regel texternas originalstavning och -kommatering.

³⁰ Jarrick 1987, s. 84.

levnadsöden gestaltade sig, samt utgöra material för diskussioner kring gemensamhetskulturens uttryck och former, av vilken anledning frågan kommer att diskuteras löpande i analysen av de enskilda texterna.

I en kultur där underordning både himmelska och jordiska makter var en självklarhet och där många människor, framför allt kvinnor, aldrig uppnådde legal myndighet utformas gränsen mellan barndom och vuxenliv på ett annat sätt än idag. Arbetet med levnadsloppen har väckt frågan *hur kan barndomen definieras och avgränsas?* Frågan kommer att belysas mot bakgrund av hur man inom församlingen lyfte fram barndom som ett idealtillstånd, ett idealtillstånd som kan relateras till systemet med nådens ordning. Denna fråga resonerar jag kring under rubriken ”Den oskuldsfulla barndomen”, där jag också presenterar ett förslag till indelning av barndomen i två faser.

Att önska sig hem till frälsaren är en återkommande formulering i levnadsloppen oavsett om det handlar om barn eller vuxna, vilket ställer den moderna läsaren inför en paradox, eftersom vår självklara utgångspunkt är att barns liv ska värnas. Under rubriken ”I sommar går jag till frälsaren” diskuterar jag den fråga som kanske är svårast att formulera - *kunde de önska livet ur barnen?*

1.5 Forskningsläge och teoretiska begrepp

1.5.1. Berättarkultur och gemensamhetskultur

Arne Jarrick var en av de första som tog sig an levnadsloppen som källmaterial. Han närläste ett större antal levnadslopp, valde ut ett antal begrepp såsom ”syndfullhet” och ”självrättfärdighet”, gjorde statistiska sammanställningar över hur ofta de uttrycks i texterna och definierade på så sätt en ”herrnhutisk profil”, som han sedan analyserade med hjälp av psykoanalysens språkverktyg.³¹ Även Katherine Faull använder statistiska (digitala) verktyg för att skapa ordbilder, vilket ger en direkt visuell information om vilka ord som dominerar i levnadsloppen.³²

Forskning på levnadslopp med barn och barndom i fokus har tidigare inte gjorts, och en förhoppning är att detta arbete där kan tillföra något nytt. Däremot har en hel del skrivits om brödraförsamlingens skolväsende, i Sverige av bl.a. Ann Öhrberg.³³ (En möjlig diskussion om hur församlingens utbildningsväsende kan relateras till levnadsloppens barndomsskildringar har prioriterats bort inom ramen för denna uppsats.)

Gisela Mettele har skrivit om hur brödraförsamlingen konstruerade och reproducerade sin kollektiva identitet genom att med texter som verktyg skapa ett kollektivt minne.³⁴ Hon använder begreppet gemensamhetskultur för att illustrera ett gränslöst förhållningssätt till både muntligt och skriftligt traderat material. Gemensamhetskulturen var en viktig faktor för att skapa brödraförsamlingens gruppidentitet och innebar att texter, berättelser och kunskapsstoff utväxlades mellan medlemmarna utan att det var viktigt att specificera från

³¹ Jarrick 1987, s. 102.

³² Faull 2017, s. 19.

³³ Öhrberg 2007.

³⁴ Ahlberger, *The Moravian Archive and the magical Ark – On archivization and embodiment of an invisible church*, i (red.) Ahlberger et al. *Moravian Memoirs*, 2017 s. 62.

vem, när och på vilka vägar informationen kom. (Ett fritt förhållningssätt till både tryckt och traderat material var dock inget specifikt för brödraförsamlingen utan ett i hela samhället allmänt förekommande synsätt långt upp i 1800-talet. Dagens copyright-tänkande är ett relativt nytt historiskt fenomen.³⁵)

I ett samhälle som huvudsaken baseras på muntlig kommunikation fungerar tankesätt och inlärningsmönster på ett annat sätt än i ett skriftspråkligt samhälle, vilket beskrivits av bl.a. Walter J Ong. Det talspråkliga samhället och muntliga tänkandet karaktäriseras av att berättelser traderas, system för minnesregler uppstår, sånger och verser byggs upp med hjälp av rim, allitterationer m.m. - tekniker som syftar till att underlätta utantillinläringen. Resonemang och analyser blir i högre grad situationsbundna, konkreta och berättande.³⁶ I och med skriftspråkets införande möjliggörs ett objektivt distanserade och abstrakta tankefigurer, ett tillgodogörande av längre texter som man inte behöver lära sig utantill eftersom de kan uppsökas igen och man kan leta sig fram och tillbaka i dem, läsa dem tyst för sig själv, o.s.v. I Sverige under 1700-talet har övergången till en skriftspråkskultur påbörjats. Naturligtvis rör sig barnen i en talspråklig miljö men även många vuxna, beroende av livssituation, utbildningsnivå och vilket aktuellt tillfälle det handlar om.

Levnadsloppen är nedskrivet material, baserat på egenupplevt eller muntligt traderat innehåll. I och med att de lästes högt är det rimligt att anta att innehållet diskuterades vidare inom gruppen också vid andra tillfällen än vid begravningsceremonierna och de semiofficiella församlingssammankomsterna. De finns och fungerar i symbios med en talspråkskultur som de reflekterar och samtidigt formar, och kan på så sätt betraktas som uttryck för en övergångsfas - eller ett gränsland - mellan muntlig och skriftlig berättarkultur.

1.5.2. Statisk historiesyn och nådens ordning

Stina Hansson beskriver skillnaden mellan en förmodern statisk och en modern processbaserad historiesyn, begrepp som delvis motsvaras av cyklisk respektive linjär tidsuppfattning. Inom den statiska historiesynen uppfattade man att det finns en av Gud eller den högste ordningen givna mått och regler, redan etablerade och färdiga att förhålla sig till. I den förmoderna tidens berättelser utgår huvudpersonen därför ofta från ett ursprungligt gott eller riktigt förhållningssätt, utifrån vilket hen möter hinder och svårigheter och övervinner dessa, med resultatet att det goda och rätta kan bekräftas på nytt. Denna typ av berättelser kallas "exempla-vandringar" och var viktiga för att skapa just exempel och förebilder.³⁷ Rikard Wingård beskriver exemplavandringar i den förmoderna epokens folkböcker.³⁸ Här går kontraktet mellan författare/berättelse och läsare ut på att läsaren redan från början och genom hela berättelsen vet vad som är rätt och riktigt. På så sätt uppfylls berättelsens syfte, som är att befästa en moral och ett på förhand givet ideal, i samhällskontrakt och i mellanmänniska relationer. Även om exemplavandringarnas aktörer består provningar kan de inte sägas genomgå personliga utvecklingsresor utan framstår snarare som färdigstöpta genom

³⁵ Hanna Bendz, *Amalia Redec. Beroende och frihet i ett borgerligt kvinnoöde*. Göteborgs universitet 2015.

³⁶ Savin 2011, s. 19. Referens till Walter Ong, *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*, Göteborg 1990, s. 46-72; Jan Lindhardt, *Tale og skrift. To kulturer*, Köpenhamn 1989, s. 23-50.

³⁷ Hansson 2000, s. 77-82.

³⁸ Rikard Wingård, *Att sluta från början. Tidigmodern läsning och folkbokens receptionsetetik*. Göteborgs universitet 2011.

hela berättelsen. Utveckling inom gruppen eller samhället är heller inget som lyfts fram inom den förmoderna historieskrivningen, eftersom en högre makt redan i tidernas begynnelse ansågs ha definierat vad som är rätt, riktigt och eftersträvansvärt.

Den moderna historiesynen blev mer dominerande i samband med 17- och 1800-talets stora samhällsomvälvningar. Inom dess ramar uppfattas samhället och människorna som stadda i en ständig förbättringsprocess. Begreppen modern och förmodern kan dock diskuteras, det finns ingen specifik hållpunkt där den ena avlöser den andra. De existerar länge sida vid sida och begreppen kan lika gärna som kronologiska termer betraktas som definitioner av det åsyftade innehållet.

Mellan levnadsloppens skribenter och dess läsare finns en överenskommelse, en religiös-ideologisk måttstock för vad som är rätt och fel, av vilken anledning levnadsloppen kan definieras som exempel på den förmoderna historieskrivningens exemplavandring. Det kan i dem även ses tendenser i riktning mot ett modernare och mer processbaserat paradigm.

Nådens ordning är ett inomkyrkligt teoretiskt begrepp för att beskriva hur den gudomliga nåden tar sig uttryck genom olika faser av människans liv. Det är även ett ofta använt verktyg för att analysera levnadsloppen och kan då definieras som en ”mall för att leva sitt liv”.³⁹ På det inre planet tar sig nådens ordning uttryck i form av en pendelrörelse mellan upplevt närmande och avlägsnande från Gud, och på det yttre planet som ett antal definierade kronologiska livsfaser. Christine Lost definierar tre sådana faser som förekommer i alla utarbetade levnadslopp: 1) barndomen och utbildningstiden, 2) vägen in i församlingssamfundet och 3) livets slut.⁴⁰ De vuxna skribenterna beskriver ofta sin barndom som en tid av naiv tro och tillit och illustrerar detta med minnen av hur deras barnatro tog sig uttryck, av vad de då sade och gjorde. I efterhand åkallas minnet av barndomstillståndet med vemod och dess slut markeras med beskrivningar av de händelser som ledde till att den naiva barnatron förstördes. Barnen och barndomstillståndet var något som skulle ”bevaras” och skribenterna kan genom hela livet fortsätta beskriva sig själva som barn eller uttrycka en önskan om att vara som ett barn.⁴¹

Hemkomsten till den himmelska församlingen betraktades som det högsta och slutgiltiga målet för den jordiska tillvaron. Där skulle man få avsluta livsresans pendelrörelse och möta dem som gått före till den himmelska församlingen. Levnadsloppen skildrar varje persons hemgång till frälsaren, och i regel uttrycks det som att de möter och välkomnar döden utan motstånd. Synen på döden kunde ta sig paradoxala uttryck: Samtidigt som det att gå hem till Frälsaren ansågs vara det högsta målet med tillvaron var självmord både religiöst och socialt tabubelagt. Andreas Hellerstedt har i artikeln ”Dödens teater” visat hur självmordstabu gick att navigera runt. Han exemplifierar med församlingsmedlemmen Brita Wadström som dödade ett litet barn. Hon han omvända sig innan sin avrättning och gav på så sätt upphov till en omvändelsesberättelse på dödsbädden, vilket passade väl in i systemet med nådens

³⁹ Per von Wachenfeldt, *Elias Östergrens inre och yttre resa – Nådens Ordning som mall för att leva sitt liv*, i (red.) Ahlberger et al. *Den glömda kyrkan. Om Herrnhutismen i Skandinavien*. Artos förlag, 2016.

⁴⁰ Christine Lost, *Das Leben als Lehrtext. Lebensläufe aus der Herrnhuter Brüdergemeine*, Herrnhuter Verlag 2007, s. 31.

⁴¹ Lost 2007, s. 37.

ordning. Hellerstedt tolkar hennes agerande som en form av religiöst och socialt acceptabelt självmord.⁴²

1.5.3 Natur och kultur, emotiv och känslö-gemenskaper

Vad gäller synen på barn under förmodern tid går åsikterna isär. Philippe Ariès lanserade på 1960-talet teorin att barndomen såsom vi uppfattar den idag är ett relativt sent påfund. Barn tidigare i historien skulle närmast ha uppfattats som små vuxna och en del av arbetskraften, utan några egna specifika behov. Vidare skulle hög barnadödlighet och många gånger svåra levnadsomständigheter i kombination med ett fatalistiskt förhållningssätt ha resulterat i att man i hög grad var praktiskt och känslomässigt inställd på att barnen skulle kunna komma att tas ifrån en.⁴³ Först med fred, vaccin och potäter skulle det bli känslomässigt relevant eller ens möjligt att fästa sig vid alla små barn.

Det kan även argumenteras för att föräldrar i alla tider fäst sig vid sina barn, behandlat dem med ömhet och kärlek och önskat dem det bästa, en argumentation som förts av bl.a. Eva Österberg.⁴⁴ Den syn på barn som vanligtvis exemplifieras med Rousseau och som även finns uttryckt av Zinzendorf visar också att barn under 1700-talet kunde betraktas som unika individer, med specifika behov relaterade till just att vara barn.

De två synsätten kan framstå som polariserande, att det ena omöjliggör det andra. Antingen är människan kulturellt oföränderlig och tar alltid hand om sin avkomma - det tar sig bara olika uttryck i olika samhällen med olika förutsättningar. Eller så är det i den grad kulturberoende att vi lika gärna kan tala om att människan alltid är föränderlig. Vad gäller synen på barn kan argumenteras för att naturligtvis är i praktiken individuella och kulturella faktorer avgörande för vad och hur man i praktiken gör, samt att undersökningensresultaten är beroende av vilka frågor som ställs och till vilket material. (Ariès har här kritiserats för bristande grundlighet (av bl.a. Arne Jarrick), så detta kan vara ett onödigt pedagogiskt exempel att använda.⁴⁵) Den övergripande frågan om huruvida människan är konstant eller föränderlig kvarstår oavsett. Ett annat exempel på diskussionsämne är den nutida psykologins definierande av grundkänslor kopplade till specifika uttryck och reaktioner,⁴⁶ kontra diskussionen inom forskningsfältet känslöhistoria där det i nuläget inte finns någon samsyn kring vare sig känslors väsen eller uttryck,⁴⁷ en motsättning som lätt framstår som intellektuellt ofruktbar.

Journalisten Eva Lotta Hultén argumenterar emot Ariès synsätt att föräldrakärleken inte skulle vara en konstant faktor över århundradena. Hon menar att om man utgår från hans synsätt på människan som föränderlig riskerar man att avhumanisera föräldrar som lever under knappa omständigheter och påstå att de inte skulle kunna känna samma kärlek för sina

⁴² Andreas Hellerstedt, *Ett stort bevis av Evangelii kraft och sanning. Suicidmord, avrättningar och herrnhutisk teologi*, Historisk tidskrift 2011, nr. 131:3

⁴³ Philippe Ariès, *Barndomens historia*, Gidlund 1982.

⁴⁴ Eva Österberg, *De små då. Perspektiv på barn i historien*, Natur och Kultur 2016.

⁴⁵ Jarrick 1987, s. 162.

⁴⁶ Björn Nilsson och Anna-Karin Waldemarsson, *Kommunikation. Samspel mellan människor*, Studentlitteratur 2016, s. 66.

⁴⁷ T.ex. Jan Plamper, *The History of Emotions. An introduction*, Oxford University Press 2015, förordet.

barn.⁴⁸ Det är mycket riktigt en inbyggd risk i det synsättet. Å andra sidan kan jag också se en risk i att välja utgångspunkten att människan alltid skulle vara sig lik, nämligen att ett för dagens synsätt avvikande beteende, (exempelvis likgiltighet eller mindre ömma känslor från föräldrar,) blir betraktade som ondska eller ett sjukdomssymptom och därför främmandegörs eller patologiseras. Det kan bli svårare att hitta en konstruktiv förståelse för variationer i vår egen tid. Gråzoner försvinner, paradigmskiften osynliggörs och risken blir att frågeställningarna aldrig tillåts bränna till.

En tänkbar möjlighet att hitta ett förhållningssätt till ovanstående utan att dessa olika perspektiv ska låsa fast diskussionen i oöverstigliga motpoler skulle kunna vara William Reddys emotivbegrepp. Reddy går igenom forskningsläget och drar slutsatsen att det enda som antropologer och kognitivt inriktade psykologer i nuläget har en möjlig chans att kunna enas om är att 1: känslor är nära förknippade med målsättningar och dess uppfyllelse. Därför är ett samhälles enhet (oavsett typ av samhälle eller social gruppering) beroende av dess förmåga att framställa mål som dess invånare kan vara överens om. 2: det är möjligt att skapa och förändra känslor, av vilken anledning ett samhälles eller en gemenskaps framgång är beroende av dess förmåga att sätta upp (relevanta och realistiska) mål för de individer som ingår i samhället.⁴⁹

Genom språket anpassar människor sin verklighet, tankar och känslor till de känslom gemenskaper (eng. emotional communities) i vilka de ingår. Reddy föreslår begreppen emotiv och performativ för att illustrera hur känsla, språk och sammanhang hänger ihop. Snarare än biologisk hårdvara menar han att känslor är att likna vid löst sammansatt tankegods. Han exemplifierar med ett barn som säger att han är arg på sin syster, ett yttrande som i själva verket är en sammanfattning av ett antal mer eller mindre sammanhängande, mer eller mindre verbaliserade tankar, t.ex: ”Hon tog min leksak. Hon kanske tar något mer. Mamma och pappa kanske inte straffar henne. Om jag berättar kanske de straffar henne. Om jag slår henne kanske hon inte tar något mer. Hon håller i leksaken. Den är av röd plast. Hon skulle skrika om jag slog henne. Om jag slår henne kanske de straffar mig. Nu blänger hon på mig”, o.s.v. Om barnet i den här situationen formulerar meningen ”Jag är (eller känner mig) arg på henne” får det direkta effekter på relationerna och sammanhanget. Det blir en begriplig sammanfattning av de spretiga tankarna samtidigt som det gör anspråk på en reaktion från omgivningen. Att uttala ”jag är arg” blir ett sätt att återta kommandot över situationen. På så sätt kan det vi uppfattar och tolkar som en känsla också definieras som ett språkverktyg för att förhandla kring det fortsatta händelseförloppet, och i förlängningen kring vilka tankesätt, värderingar och ideal som råder inom gruppen.⁵⁰

⁴⁸ Eva Lotta Hultén i Sveriges Radio P1 OBS. ”Barn var barn även på medeltiden”, <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/797017?programid=503> . Inläst 25/7 2018 kl. 20.35.

⁴⁹ William Reddy, *The Navigation of Feeling. A framework for the history of emotions*, Cambridge 2006, s. 61.

⁵⁰ Reddy 2006, s. 90.

2. Texterna

Agnes Enroth

1724 - 1753

Detta är det tidigaste de av levnadslopp som behandlas i uppsatsen. Det är skrivet i tredje person och nedtecknat av något av Agnes Enroths församlingssyskon i Herrnhut. Texten löper kronologiskt genom hennes liv och inleds: "Wår K: Hierta, Agnes Enroth år 1724. 26. Jan. Född i Wästergöle och Swnjunga, hwarest hennes fader är Pastor."⁵¹ Den första delen utgörs av hennes egna minnen och berättelser, vilka i första hand kretsar kring känslomässiga minnen och upplevelser under barndomsåren: "Hon kände redan i sin spädaste ungdom Guds Andas rörelser och war ganska ofta förlägen om sin salighet. Under sådan angelägenhet bad hon ofta Frälsaren, dels allena, dels med sinna Systrar, som äfwen woro af samma sinne. På sitt 13. år, när hon en gång war allena med sin Systrar, trädde Frälsaren för hennes Hierta, och hon bekom en häftig längtan att hel och hållen warda hans med Kropp och Själ, denna drift att aldeles lära känna sin Skapare och Försonare förökte sig dageligen och Lammet, som hade hennes Siäl kär gaf henne den försäkran, att hon skulle finna det i den H. Nattwarden, hwarefter hennes Hierta så häftigt längtade."⁵² Händelsen som beskrivs är på ett yttre plan varken konkret eller uppseendeväckande, det är ett minne som inte skulle ha kunnat ihågkommas eller berättats av någon annan än Agnes själv. Trots att texten står i tredje person är det på så sätt hon själv som berättar genom den andres penna. "Strax där på kom hon till åtnjutande af Sacramentet, hwar wid hennes Hierta wardt outsägeligen intagit, då hon ifrån den stunden blifwit i den wisshet, att hon hel hörde Frälsaren till." Beskrivningen av nattvardsgången har inget av den intensitet som finns i beskrivningen av upplevelsen tillsammans med systrarna då hon var 13 år gammal. Där den tidigare upplevelsens autenticitet bränner igenom texten framstår beskrivningen av nattvardsgången som mer tillrättalagd. Till saken hör nattvardens funktion som officiell milstolpe mellan två livsskeden och att den i de flesta levnadslopp beskrivs som en stark upplevelse; även om det inte var ett absolut krav så fanns en förväntan på en stark nattvardsberättelse. De båda minnena fyller på så sätt varsin funktion i texten samtidigt som de förstärker och kompletterar varandra - hennes inre längtan blir tillfredsställd av den yttre formen.

Närmast härefter följer en beskrivning av hur hon på olika vägar kommer i kontakt med medlemmar ur brödraförsamlingen i Göteborg, så småningom flyttar till Stockholm och därifrån till Herrnhut. Hon har längtat och bitt både Frälsaren och sin förmyndare om lov att få ansluta församlingen: "därföre bad hon Frälsaren barnsligen han måtte bana vägen för henne att komma dit, strax där på *fick hon låf* att på några dagar besöka de upväckta Siälar i Götheborg" (min kursivering), men hon tar sig själv ingen ära för de nya möjligheter som uppstått: "[W]id sin återkomst fant hon att Frälsaren hade sörgt för henne och berättat henne wäg att komma till Sy[s]konen". Från Stockholm flyttar hon 1749 till Herrnhag och blir upptagen i församlingen: "Frälsaren bewiste henne och den nåden att hon på det samma året

⁵¹ Om "pastor" är en översättning från Agnes svenska till tyska och sedan av översättaren tillbaka till svenska så kanske (församlings)präst vore ett mer rättvisande ordval? Vi får intrycket av att författaren inte vet mer än vad Agnes själv har berättat.

⁵² Här kan påminnas om den ursprungliga betydelsen av ordet ganska, stammande ur tyskans "ganz", en betydelse det fortfarande har på danska medan det gått inflation i det på svenska.

1749. wardt uptagen i församlingen, hwilket war henne rätt besynnerligen, wigtigt att wara en lem af frn synliga Kropp. Hennes Kärlek och hängande wid sin sårade brudgum, af hwars sår hon sig uppe hölt, blef alt häftigare, och det dageliga åtnjutandet af hans Kött och Blod gjorde hennes längtan efter nattwarden drägelig, och så lefde hon i ett brudagtigt umgänge i stillhet med det K: Lammet."

I samband med sållningstidens skandaler stängs församlingsbyn i Herrnhaag och Agnes Enroth flyttar vidare till Herrnhut, troligen i sällskap med andra församlingssyskon. Skribenten ger intryck att ha känt henne i både Herrnhut och Herrnhaag. Meningsbyggnad och kommaterering antyder att texten är översatt från tyska till svenska. "1751. d. 28. Febr. kom hon till den lyckan hwar efter hon så mycket gråtit neml att warda delagtig med församl och hans Kött och Blod i Communion, hwilket gjorde hennes hierta för Bögelse och Kärlek bort smält. Ifrån den tiden hade hennes hog ej annat att mera uppe hålla och syselsäta sig med än det enda, behaga sin brudgum, hennes hierta och siäl war ock wärkel. mer hos honom än här, hon war en san Prästinna för sitt fädernes land och för sitt Chor, hwilket hon dageligen och stundeligen lade frns på hiertat, hwar före hon ock öfwer alt blef älskad, förledne höst befant hon något af Hectic hos sig hos sig, men friden, som hon åtnjöt i Jesu sår stärkte och hennes hydda och gjorde hennes omständigheter drägeliga". Agnes Enroth beskrivs som ödmjuk på gränsen till självutplånande omkring den egna personen och samtidigt högst expressiv. Med förmågan att ingå i det sociala sammanhang i vilket hon befinner sig följer uppskattning och bekräftelse. Ett uttryck för denna bekräftelse är att hennes minnen från barndomen i Sverige har lyssnats till och lagts på minnet av åhörarna, uppfattats som värda att bevaras och därför nedtecknats.

Ett par år efter ankomsten till Herrnhut blir hon sjuk: "A 26 Jan. 1753. kom hon i siuk stufwan, då hennes hyddas afmattande så till tog, att hon strax blef sängliggande. Hennes siäl fant nu outsägelig frögd af det hon hoppades snart få se sin käreasta med hwilken hon war dag och natt syselsatt, hwilken och upfylte hennes phantasier el sinnes före ställningar. Hon talade ganska litet, och när hon up lät sin mun, så war det om hennes brudgums outsägeliga skönhet, som hon sig, och för sina kammerater på det aldra käraste före målade. I sin sweda gjorde hon sina nytta af hans passion och wederqwickte sina swidande lemmar på hans sårade lemmar." Berättelserna från hennes dödsbädd upptar knappt halva textutrymmet, citaten är många och levande och det är inte osannolikt att textförfattaren närvarat vid sjuksängen. "Ack! sade hon swett dropparna, som på oljobäret för min skull trängt sig utur hans kropp, skola smörja mina ben och göra dem färdiga, blod och wattn strömmen måste aldeles utgiuta sig öfwer mig, och mitt aldra käraste lam måste så widt öppna sin sida, at iag på en gång kan fara där in."

Christina Maria Malmström

1783 – 1810

Christina Malmström är två generationer yngre än Agnes Enroth. Deras livsbanor liknar varandra såtillvida att de båda flyttade från sina familjer för att bo i församlingsbyarna i Herrnhaag respektive Christiansfeld. De dog också båda unga, Agnes Enroth vid 29 och Christina Malmström vid 27 års ålder. Båda levnadsloppen är författade i tredje person, nedtecknade av församlingssyskon som troligen levt nära dem i deras respektive

församlingsgrupper. Men här slutar också likheterna: deras upplevelser av församlinglivet skilde sig vida och de fick helt olika sociala roller i sina grupper.

Christina Malmströms första levnadsår tillbringades i Stockholm där hon växte upp i en familj tillhörande församlingen. ”Hennes Kära Föräldrar, af hwilka hon, detta deras andra barn, genast wid sin födelse hade blifwit helt öfwerlemnad åt Frälsaren till hans Egendom, märkte tidigt hos henne en barnslig kärlek till honom, samt hörde ofta, att hon med angelägenhet bad till honom.” När hon är nio år tar föräldrarna henne till Christiansfeld för att bo och växa upp inom församlingen.

En påtaglig skillnad mellan Agnes Enroths och Christina Malmströms barndomsbeskrivningar är att den senare i huvudsak består av andrahandsberättelser. Citatet ovan kan vara föräldrarnas berättelse, medan följande citat antingen kan vara skribentens egen tolkning eller ge uttryck för en allmänt uttryckt uppfattning: ”Det föll henne i början swårt att inwänjas bland barnen men det gaf sig likwäl i längden. Man märkte snart hos henne en begärlighet att hämta nyttiga kunskaper, som derefter än mera stadgade sig.” Det var uppenbarligen svårt för henne att passa in i (eller vänja sig vid) det sociala sammanhanget, och det är svårt att lägga någon värdering i vad påståendet om att det ”gav sig” rent faktiskt innebar - praktiskt, socialt eller känslomässigt: ”Som hon af naturen hade någon förbehållsamhet, så blef hon, efter som hon sjelf berättar, undertiden oriktigt förstådd, hwarigenom hon försattes uti en dunkel och missnöjd gång.” Även när skribenten som här hänvisar direkt till Christinas egen berättelse så blir intrycket att det finns en distans. Vad hon berättar, och som textförfattaren speglar, är att hon inte passade in. Hon uppfattas som främmande, något som förtydligandet ”efter som hon själv berättar” närmast tjänar till att förstärka. Det framgår inte heller när Christina kan ha berättat detta, d.v.s. att för textförfattaren är det inte relevant att precisera under vilken period av hennes liv som hennes egen livsberättelse såg ut på detta sätt. Det kan handla om en berättelse vid ett enstaka tillfälle, då hon kan ha varit 14, 20 eller 25 år, eller så har hon berättat liknade berättelser vid ett flertal tillfällen. Upplevelsen av distans kan alltså helt eller delvis ha att göra med ett avstånd i tid mellan det inträffande och hennes berättelse, eller mellan berättandet och nedtecknandet. I och med att hon levde större delen av sitt liv på samma plats, och troligen till stor del med samma människor, är också berättelsen om hennes liv skapad och insamlad under hela denna period, mellan 9 och 27 års ålder. Det är inte omöjligt att textförfattaren själv minns och ser henne som nioåring framför sig vid skrivtillfället. Skillnaden blir stor jämfört med Agnes Enroth, som i egenskap av till synes socialt välanpassad vuxen individ inflyttade till orten där berättelsen sedan nedtecknades och på så sätt får utrymme att själv formulera sin barndomsberättelse.

Christina Malmström har fört egna anteckningar som citeras i levnadsloppet. Ett av citaten upptar ungefär en fjärdedel av det totala textutrymmet: ”Uti en Anteckning, den hon skrifwit år 1801, heter det: Den 4 Majj. Åtnjutandet af den Hel. Nattwarden, så wäl som hela denna dagen, blifwer mig oförgätligt. Hela mitt Synda Register framställde sig så lifligt för mina Ögon, att jag knappast wågade mig nalkas Frälsaren. Men på en gång hette det i mitt Hjerta: kom bara sådan som du är, med allt ditt elände, jag will hjälpa dig, och trösta dig öfwer all ting. Då besinnade jag mig icke länge, utan skyndade mig till Jesu Sår, och fann der det, hwarefter jag längtade, nemligen, tröst och förlåtelse för mina Synder. Frälsaren skänkte mig

ock tillika den försäkran i mitt Hjerta, att jag från denna dag skulle wara och förblifwa hans hela Egendom. Ack! Käre frälsare! Behåll mig wid det, att jag ej mer wet, hwar timma och stund, Än Jesum på korset till Salighets grund.” Formuleringen ”att vara och förbliva frälsarens egendom” liknar formuleringen i inledningen där hennes föräldrar ”överlämnar” henne som frälsarens egendom. Det kan vara ett uttryck för att överlämna sig åt en högre makt och det kan även vara ett uttryck för att på något plan ge upp och acceptera livets realiteter, två typer av erfarenheter som inom brödräfsamlingens förståelsehorisont ligger nära varandra. Levnadsloppskribenten väljer fritt att citera eller inte citera hennes anteckningar och hon styr alltså inte själv den slutgiltiga framställningen. Det är svårt att veta om hon var införstådd med att anteckningarna skulle komma att läsas och användas, och om det i så fall spelade henne någon roll. Troligen betraktades inte citerandet som ett integritetsbrott utan materialet ansågs tillhöra församlingen som en del av gemensamhetskulturen, på samma sätt som levnadslopp, verser och muntligt förmedlade berättelser.

Trots långa citat ur hennes egna anteckningar är det som att vi paradoxalt nog inte ens här kommer Christina Malmström in på livet. Detta har dels att göra med hennes schablonmässiga språk. Även när hon beskriver en stark känslomässig upplevelse upplevs texten flack jämfört med det språkligt högkänsliga uttrycket i Agnes Enroths berättelser. Agnes Enroth levde i de intensiva stämningarna under åren runt 1750 och hennes språkliga uttrycksform kan därför anses motiverad av hennes livs upplevelser. Hos Christina Malmström däremot finns till synes ingen överensstämmelse mellan språk och innehåll: enligt skribenten har hennes liv mer än något annat präglats av en vantrivsel i det sociala sammanhang i vilket hon befunnit sig. Detta skriver hon själv ingenting om, utan det språk hon använder för att gestalta sin belägenhet är det rent religiöst schablonmässiga. Däremot kan skribenten på ett relevant och levande sätt, och utifrån sin egen upplevelse, illustrera hennes utanförskap.

Christina Malmströms föräldrar kommer själva att flytta till Christansfeld. Under förutsättning att texten på denna punkt är lika konsekvent kronologiskt skriven som den i övrigt är så sker detta tidigast 1802, då Christina är nitton år. ”Hon fröjdade sig ogement öfwer sina Föräldrars ankomst hit på stället. Hon flyttde strax derefter till dem, och åtnjöt deras ömma kärlek och trogna skjötsel, ända till sitt saliga lefnads slut”. Ett drygt år före sin död ”feck hon en elak artad hosta. Hennes Läkares trogna bemödanden syntes i början hafwa god framgång; men derefter blef hon åter häftigt angripen, hwarwid hennes krafter alltmera förswunno. Denna sjukdom war för hennes Hjerta en salig Tillberedelses Tid. Hon war godt förstånd med sin Frälsare, och gladde sig deråt att få komma till honom. Hon sade: Huru kunde jag wara lyckligare, än om han toge mig hem till sig; och lade dertill, det hon ofta hade bedt honom derom.”

Christina Malmström var uppskattad för vissa av sina egenskaper, tidigare i texten står om hennes ”nyttiga kunskaper”. Hon dör i sin fars armar och texten avslutas: ”Sålunda ändade denna Systren, om hwilken man hade den förhoppning, att hon med sina af Gud henne förundta gåfwor, kunnat blifwa nyttig för andra, sin lefnads gång, uti en ålder af 27 år och 18 weckor.” Formuleringen ”kunnat blifwa” förmedlar uppfattningen att hon inte riktigt kommit igång, inte hunnit få någon riktig användning av sina nyttiga egenskaper och kunskaper. Även uttrycket att hon varit i sina föräldrars ” trogna skjötsel”, ger associationer till inte nödvändigtvis vård i dagens mening men till omsorg, skydd och värn och att bo under samma tak. Som om hon aldrig lyckades etablera ett vuxet eller självständigt liv, aldrig kom ur den

roll hon fått från början. Kanske är upplevelsen och formuleringarna av att "helt och hållet vara frälsarens egendom" och betonandet av de "nyttiga kunskaperna" och de "förundta gåvorna" på något plan ett försök till kompensation för det sociala utanförskapet?

Margareta Elisabeth Ljungberg

1742 - 1779

Margareta Ljungbergs levnadslopp följer tydligare än de både ovanstående formen med nådens ordning på ett inre och yttre plan. Den yttre resans barndomsår -> ungdomsår i Stockholm -> vuxenliv inom församlingen är kopplad till den inre resans barnatro -> sökande och tvivel -> att uppgå i församlingssamfundet.

Levnadsloppet är nedtecknat av ett församlingssyskon men textens första del utgörs av en avskrift av Margareta Ljungbergs egen barndomsbeskrivning. Skribenten inleder med ett direkt tilltal till läsaren för att markera vems berättarröst det är som återges: "Vår kära Saliga Syster Margareta Elisabeth Liungberg har sjelf upptecknat något litet om sin gång genom denna tiden." Härefter följer Margareta Ljungbergs egen text. Ett utdrag: "Ingen ting låg min K: moder så mycket om hjärtat, som at wi måtte blifwa en Jesu smärtos lön; hon hölt oss mycket indragna och winlade sig at förwara oss för werlden, samt talte flitigt för oss om Frälsarens död och lidande. Detta gorde i mina späda barna-år et intryck i mitt hjärta; jag hörde henne ofta om nattetid brinnande bedja Frälsaren för sina barn, och detta wärckade hos mig eftersinnande om min Salighet. Jag bad den K: Frälsaren ofta med tårar, han wille skänka mig et känsloömt och saligt hjerta, och jag kände ock, at det ofta war mig rätt wäl till mods." Berättelsen utgörs av en blandning av egna minnen och av historier som hon fått sig till dels. Den ger ett talspråkligt intryck, som om hon är mer van vid att berätta om sina minnen än att skriva ned dem.

När Margareta Ljungbergs egen text är slut tar skribenten igen över som berättare. Replikbytet tydliggörs och mottagaren behöver aldrig vara i tvivel om vems röst det är som återges: "Så långt har hon sjelf skrifwit." Härefter fortsätter texten med skribentens återgivning av den andra livsfasen, dvs. ungdomsåren av tvivel. Skribenten har inte själv känt Margareta Ljungberg under dessa år men etablerar en överenskommelse mellan sig själv och läsaren att det som återges är Margaretas egna berättelser: "Vår saliga Syster betygade esomoftast, at hon i sina späda år hade bemärckt den Hel: Andes Nådes-arbete på sitt hjerta", en mening som samtidigt är ett återberättande och en bekräftelse för mottagaren att berättelsen kommer ifrån Margareta Ljungberg själv.

"Wid tilltagande år har ock det hos henne liggande fördärfwet yttrat sig, hwaröfwer hon under tiden war ganska förlägen; likwäl blef den tanken hos henne fästad, at allenast lefwa för Frälsaren i wärlden." Fördärfvet som åsyftas verkar handla om en vacklan in och ut ur församlingssamfundet. Som nittonåring kommer hon till Stockholm och ansluter brödräfsamlingen där "men efter någon tids förlopp gordes hon betänkelig af okunnoga wänner, och blef borta från lägenheterna. (...) Under hennes wistande i Stockholm i synnerhet, så wäl för som efteråt, åtnjöt hon, faderlig kärlek och omwårdnad af sin K. morbroder, broder Eric Fahlbeck, hwilken hennes salighet samt timmeliga och ewiga wälgång rätt mycket låg om hjertat."

Det är sedan morbrodern som tillsammans med Margareta Ljungbergs mor ger sin tillåtelse till och hjälper henne med att resa till församlingen i Zeist, dit hon ankommer 1764. Åren inom församlingen utgör den tredje fasen i hennes liv. Beskrivningen av den perioden utgörs av minnen och intryck som församlingsgruppen där har fått av henne. Den första nattvarden i den nya församlingen äger rum 1768 då hon är 26 år gammal. Oavsett att det troligen inte syftar till hennes första nattvard någonsin utan inom just denna församling, så blir beskrivningens funktion den av den första nattvarden. ”Hon ansåg för sin största lycka, at den K: Frälsaren hade utvalt henne af världen, på det hon såsom Hans elända och blödiga skulle tillbringa sina dagar i stilla umgänge med honom. Ack! Huru wäl smakar det mig, sade hon. At jag som en arm synderska med allt mitt elände kan hålla mig i trone till Jesu Sår, och at wägen står mig öppen. Hwad är detta för en Nåd!”

Om de båda föregående texterna gestaltar mer eller mindre färdiga personligheter berättar denna snarare om olika utvecklingsfaser. Margareta Ljungbergs inre och yttre livsresa framställs som dynamisk. Hon har vunnit över det egna tvivlet och återanslutit församlingsgemenskapen. Detta framstår som en förutsättning för att ha fått gruppens respekt, och med den respekten följer rätten att få berätta sin egen livsberättelse. Det betonas uttryckligen att hon ofta har pratat och berättat om sitt liv, och skribenten försäkrar ytterligare en gång mottagaren om sin egen opartiskhet: ”[w]år saliga Syster betygade esomoftast...” Margareta Ljungberg framstår som en person som man har pratat med och lyssnat till.

Sara Larson

1707 - 1772

Sara Larsons levnadslopp framstår som ovanligt mångsidigt och innehållsrikt - det rymmer levande och lödiga berättelser från barndom och uppväxt, giftermål och äktenskap, glimtar av det egna föräldraskapet och av hennes barns öden. Samtidigt får vi en beskrivning av hennes livsresa med konflikter och lösningar, intressen och verksamhetsområden samt hennes väg in i brödraförsamlingen. Hennes levnadslopp har liksom Margareta Ljungbergs en tydligt tredelad form, som något förenklat kan beskrivas som från ljus, genom mörker och till ljus.

Sara Larson växte upp som ett av sju syskon på ett hemman i Västergötland. Levnadsloppet är skrivet i tredje person och författat av något av de församlingssyskon som lärt känna henne sedan hon i vuxen ålder anslutit brödraförsamlingen. Hon beskriver att hon som sjuåring tillsammans med sin femåriga lillebror ”afsöndrade sig (...) sig från sina öfwriga 5 Syskon, och gjorde et förbund med hwarannan, at de wille blifwa Guds barn”. Tillsammans brukade de uppsöka de en avlägsen plats i skogen under ett stort träd för att där ”i löndom bedja, sjunga och hålla sin gudstjenst”. Det är kanske inte en alltför djärv gissning att den två år äldre storasyster var initiativtagare och drivande i projektet, men det står också att de två syskonen ”ock i den följande tiden (har) blifwit behåldne wid Frälsn och hans folks gemenskap; men de öfwriga 5 hafwa blifwit wid världen och hennes gång”, (brodern kommer liksom Sara att ansluta församlingen). Barndomsberättelsen bär prägel av att vara hennes egen berättelse, alternativt en berättelse som hon och brodern har skapat gemensamt och delgivit församlingsgruppen. Minnet är bevarat och berättelsen formad genom många års återkallande

och berättande, och den har en tydlig inramning och moralisk konklusion. Till skillnad från många andra levnadslöpp innehåller Sara Larsons ingen beskrivning av den första nattvarden, utan närmast efter berättelsen om hennes och lillebroderns egna gudstjänster i skogen fortsätter texten: ”Då hon var fulwuxen, kom hon at tjena hos en gudfrugtig fru, förde en stilla wandel, beflitade sig om gudsfrugtan, och fann sig icke wid at inlåta sig med werldenes nöjen och sällskaper; utan det låg henne på, at bli en Salig Menniska. Efter sina föräldrars wilja måtte hon träda i ägtenskap, och då började en rätt lidandes tid för henne.”

Äktenskapet inleder vad som kan definieras som den andra och mörkare fasen i hennes liv. Texten beskriver ingående hennes utsatthet under bröllopet och i konflikterna med maken, som bl.a. anklagar henne för att vara en ”förkättrad menniska, med många flere beskyllningar. Derpå kom prästen engång oförmodat i deras hus, at undersöka de angifna beskyllningar, då han ock såg efter, huru hon förestod sit hushåll och barnens skötsel, och fann mot sin förmodan, alt i bästa ordning.”

Resepredikanten Elias Östergren kommer till orten och Sara Larson gör hans bekantskap, vilket utgör övergången till den tredje fasen i hennes liv. ”Och när hon då fick höra talas om Frälsns kärlek til arma Syndare, så var det et saligt bådskap för hennes betrykta hjerta [...] Då fick hon ock Nåd, at umgås med sin man på et kärligt och undergifwit sätt, hwarwid han blef slagen i sit hjerta, och kunde ej mer upenbarligen stå henne emot eller hindra hennes umgänge med andra wäckta Själur”. Hon ansluter till en som det verkar löst utformad väckelserörelse eller församlingsgrupp på orten, där hon blev en uppskattad medlem: ”Som hon åstundade andra Själurs wälgång, så låg i synnerheet hennes man och barn henne på hjertat, och hon utgjöt många tårar til Frälsn deröfwer, at han måtte förbarma sig öfwer dem. Mot barnen var hon en öm moder, som med all sorgfällighet sökte at förwara dem från wärldens förförelse, hwarföre hon ock så mycket görligt var, höll dem under sin egen uppsigt och wid sin sida, men besynnerligen lade dem på Frälsarens hjerta.”

Texten beskriver sedan ett liv med många sociala kontakter, resor och aktiviteter: ”Hennes hus var ständigt et härberge och Näste för sådane Själur, som stodo i begär efter Frälsn, det var henne rätt et nöje, at tjena på det sättet; och derjämte var hon mångom til upmuntran. Man träffade henne gemenligen salig och förnögd; och jämte en noga kändedom af sit Elände och Förderf, som hon fann uti sig, hade hon et tiltroende hjerta til Frälsaren. (...) Som hon betjente hustrur wid deras barnsäng, så har hon ock 2 gånger betjent vår K. Pastor Geddas fru i Rommeled til deras förnöijelse, och hwargång uppehållit sig derstädes någa weckor.”

Texten balanserar på ett omsorgsfullt och litterärt välfungerande sätt mellan känlobeskrivningar och sakförhållanden. Oavsett nådens ordnings pendelrörelser förmedlar texten en stark känslomässig identifikation med berättelserna oavsett om de beskrivna händelserna ägt rum nyligen eller för många år sedan, vilket kan indikera en statisk historiesyn. Å andra sidan lyckas författaren ge bekräftelse och legitimitet åt Sara Larsons upplevelser under svåra åren utan att svartmåla hennes make, vilket kan indikera ett modernare synsätt inom vilket det både är möjligt och eftersträvansvärt för människor, relationer och situationer att förändras och utvecklas.

Textens kanske viktigaste vändpunkt är beskrivningen av då hon hörde Elias Östergren predika och fick ”Nåd, at umgås med sin man på et kärligt och undergifwit sätt”. Orden nåd

och undergivenhet illustrerar ett ideal som passar in i såväl brödräfsamlingens ideologiska ramar som i tidens hustruideal, och idag är det lätt att associera beskrivningen till ren underkastelse. Men något som talar emot det är att hon samtidigt verkar ha förändrat hela sin livssituation i positiv riktning. Hon går från rollen som offer i sitt äktenskap till att bli (eller fortsätta vara) välfungerande som maka och mor, samtidigt uppskattad i församlingens sociala sammanhang och hon kan bidra med sina kunskaper vid barnsängar. Konfliktsituationen med maken blir på något plan överspelad och hon tar sig istället an andra situationer och uppgifter. Den påtagliga respekt som skribenten förmedlar handlar just om detta, om hennes kunskaper och roll inom gruppen, men i förlängningen också om att hon gått igenom svårigheter, lärt sig hantera dem och vänt dem till något positivt - eller med en terminologi lånad från nådens ordning lämnat en livsfas för en annan. Det illustrerar ett ideal långt ifrån naivitet och självutplåning, samtidigt som en förutsättning för att uppnå det fortfarande är att "få nåden" att kunna underordna sig maken och församlingsgemenskapen. Kanske är detta så nära en lösning av paradoxen mellan underordning och individualitet som det inom brödräfsamlingens kontext är möjligt att nå?

Anna Margareta Odhelia

1736 – 1801

Liksom Sara Larson fick Anna Margareta Odhelia leva ett långt liv och uppleva äktenskap och familjeliv, och hennes levnadslopp är liksom Sara Larsons författat i tredje person av ett församlingssyskon. Den mest påtagliga skillnaden mellan texterna är att författaren här knappt verkar ha pratat med Anna Margareta Odhelia personligen utan endast känner henne genom maken och andra sociala sammanhang. Barndomsbeskrivningen lyder i sin helhet: "Hennes Fader war Handelsman, och hon miste i unga åren bägge sina föräldrar; då tog mormodren henne till sig i sitt hus, men satte henne sedan i pension, där hon förblef i några år, til dess mormodren afled, när dotterdottren war 16 år gammal." Härefter får hon en beskyddare och sedermera äkta make i häradshövdingen Odhelius. Texten lägger all vikt på hans förehavanden och deras gemensamma liv, och ordet han förekommer betydligt oftare än ordet hon. Anna Margaretas egen verksamhet och intressen samt barnen och barnbarnen är endast helt kortfattat omnämnda: "Hennes occupation, jemte omsorgen om sin hushållning och 2ne sina dotterbarns upfostran, bestod mästadels uti Andeliga böckers läsning." Som sista mening i levnadsloppet, efter dödsbeskrivningen, står att "[h]on har haft 4. barn, hwilka dock alla före henne gått ur tiden; med de 2 hennes barnabarn, en gässe och en flicka, äro ännu i lifwet."

Beskrivningen av hennes sjukdomstid och död innehåller ett besök av en pastor Colliander: "[D]å berättade hon för honom en dröm, som hon haft under slumrande natten förrut, nemligen at hon tyckte sig stå inför Frälsarens domstol, och at han frågat henne: Hwad har du nu at upwisa? Hwarpå hon swarat: Jag är helt naken och blott, samt dermed waknat utur sin slummer."

I likhet med Christina Malmström förblir människan Anna Margareta Odhelia i hög grad främmande för läsaren av levnadsloppet. Här är skälet dock inte ett socialt utanförskap utan snarare att hon hamnar i skymundan av makens höga position och ämbete. Kanske valdes det

någonstans, aktivt eller passivt, bort någon annan tänkbar skribent som kände henne personligen och hade kunnat ge en mer mångfacetterad bild, för att istället ta tillfället i akt att skriva en text om hennes man. Här finns heller inget uttryckt av den inre resa, vända och process som utmärkt Sara Larsons liv och väckt hennes skribents intresse.

Kanske finns något livsbejakande i att det är den aktiva och verksamma Sara Larson som lyfts fram och också får en aktiv och levande berättelse, oberoende av hennes enklare samhällsklass och livsomständigheter.

Anna Bertelia

1732 – 1803

Alla som skrev levnadslöpp om andra församlingsmedlemmar hade ett de facto-mandat att definiera den personens eftermäle. De som skriver egna levnadslöpp har själva tagit sig det mandatet, och det kan vara värt att påminna om att det i första hand var de självbiografiska levnadslöppen som uppmuntrades.

Anna Bertelia skrev sitt levnadslöpp tidigast under 1780-talet. Berättelsen framstår som levande och samtidigt saklig. Information om yttre förhållanden varvas med känslubeskrivningar. ”Jag är född i Westerbotn i Piteo socken den 12 Februar 1732 hwarest min Fader war bonde, mina föräldrar förde en Christelig wandel, och woro måne derom at deras barn ej måtte bli förförde til något ondt.” Minnena av uppväxten är nedtecknade i vuxen ålder, efter att hon flyttat till Stockholm och blivit upptagen i brödraförsamlingen där. Det är oklart i vilken grad hon tillgodogjort sig ett nytt språk för religion och trosutövande efter ankomsten till Stockholm, och i vilken grad det var detsamma som i hennes barndoms religiösa vokabulär.

I texten behandlas känslor och minnen genom en analysmodell som gör dem begripliga inom församlingens ideologi och tolkningsram. Vi har t.ex. ett sakligt påstående: ”min Fader läste ofta och gärna i synnerhet Jesu Lidandes Historia” följt av tolkningen ”hwarwid jag sporde mångt Saligt Nåde-Besök af Frälsaren” och resultatet ”och war ofta så rörd, at jag måste bitterligen gråta”. Ett annat exempel är berättelsen om när hon lärde sig läsa, där hon anger ”Frälsaren bekände sig” som självklar orsak i en i övrigt saklig beskrivning: ”Då jag skulle begynna lära läsa kände jag därtil en Ledsnad, ty jag hölt för ganska swårt at lära det; men då jag begynte känna, och förstå något hwad jag läste; så bekände Frälsaren sig så därtil, at det blef mitt käraste giöromål.”

På ett liknande sätt som i Sara Larsons levnadslöpp får vi här en bild av delvis privata sammankomster, en halvt spontan och halvt organiserad väckelserörelse, där man sökte sig till dem som delade ens religiösa intresse eller inriktning medan andra på bygden var ointresserade och hellre ägnade sig åt annat. Om situationen på bygden skriver hon: ”Således hade Frälsaren sit nådes dragande på mit hjerta, genom mina barna år, så at jag ej kom til utswäfwande med mina Syskon och annan ungdom i de därpå orten brukliga nöjen.” Hon beskriver även hur hon efter den första nattvardsgången tar tjänst: ”Jag tjenade på åtskilliga ställen på min hem-ort; och träfade merendels at tjena hos sådana som woro upväckte och om sin Salighet angelägna...” Det hölls husandakter där husbondfolket ”hölllo sit tjenst-folk, och

andra efter Frälsaren begärliga Själur tillsammans med uppbyggeliga föreläsningar.” Texten preciserar inte om sammanslutningarna följde någon specifik inriktning och i så fall vilken. Vi vet inte vilken position statskyrkan och dess representanter hade eller hur deras eventuella reaktioner på sammankomsterna såg ut.

Anna Bertelia flyttar på sin systers inrådan till Stockholm. Hon får frågan om hon vill ansluta brödräfsamlingen och ”swarade henne då, at jag wäl hade lust därtill, men jag är ännu ej som jag bör, at passera för et Guds Barn och lefwa annorlunda, det är ju at skrymta”. Hon ansluter hur som helst, och lever sedan resten av sitt liv som tjänarinna i olika till församlingen hörande hushåll i Stockholm. Hon ger intrycket att på ett funktionellt sätt ha utformat sin tillhörighet inom gruppen. De riktiga formuleringarna appliceras på hennes minnen utan att det verkar ha inneburit några större våndor. Vid ett par tillfällen beskriver hon en oro över att inte vara tillräckligt orolig: ”då feck jag höra om hur mången haft mycken stor Själur oro öfwer sina synder (...) wi talades ofta wid om vårt Själur tilstånd, jag saknade hos mig det mått af oro som jag märkte hos henne; då trodde jag, at jag hade förlorat Nåden, efter jag och saknade den ljufa känningen däraf.” Hon lyckas dock skickligt vända sin likgiltighet eller förnöjsamhet till ett uttryck för nåd och på så sätt använda den i beskrivningarna på ett sätt som gör den ideologiskt och genremässigt acceptabel: ”Före min första Nattwards-gång, war jag mycket förlägen och bekymrad at ej gå owärdig därtill, emedan jag sporde hos mig mere likenöidhet, och intet få Frälsarens närhet som för, däröfwer gret, och bad jag til honom och när jag geck til den Heliga Nattwarden, kände jag med mycken rörelse et nytt intryck af hans kärlek...”

Anna Bertelia ansluter församlingen och tillägnar sig deras ideologi i vuxen ålder. Att använda det riktiga språkliga uttryckssättet blir för henne en förutsättning för att få berätta en egen berättelse och få den lyssnad till inom den grupp till vilken hon anslutit sig. Samtidigt återger hon egna minnen, tankar och känslor på ett sakligt, levande och relevant sätt. Intrycket blir att kärnan i berättelsen fortfarande är de egna minnena, på vilka hon sedan applicerar en passande herrnhutisk analys och språkdräkt. På så sätt lyckas hon förmedla en självständig berättelse som lyser igenom schablonerna.

Anna Greta Göring

1749 – senast 1795

Liksom Anna Bertelia författade Anna Greta Göring själv sitt levnadslopp i vuxen ålder, och även hon har använt ideologiska analysmodeller för att förklara sina minnen och upplevelser. Hos Anna Greta Göring är dessa analysverktyg fullt utarbetade så att hela texten behandlar tanke- och känslprocesser kring tro och tvivel, på ett intellektualiserande och resonerande sätt. Däremot får läsaren sparsamt med information om hennes yttre levnadsomständigheter, familj och nätverk, boende och sysselsättning. Antingen upplever hon det som irrelevant, eller så skriver hon för en krets som redan vet vad de behöver veta för att kunna tolka berättelsen.

Texten inleds med en beskrivning av barndomen och uppväxten i Karlskrona, i en familj som av texten att döma verkar ha tillhört församlingen. ”[D]en Kära Frälsaren har ifrån mina Barna År trogit sökt mig, och låtit mig känna Sit Kärleks dragande, på mit Hjerta. Jag kände

en innerlig förnöjelse, då min Fader talade något wid mig om den kära Frälsaren. Jag måste och ofta gå afsides at gråta och bedja Frälsaren, då jag sjelf hade swäfwat ut, eller såg andra Barn wara lätt sinniga. (...) I mig 7 de År geck min Kära Fader Saligt utur Tiden wid sit af sked af mig, öfwerlämnade han mig åt den Kära Frälsaren, och bad at han wille Själ upfostra och behålla mig til Sin Egendom. Detta gjorde hos mig et djupt intryck, och min Faders bortgång war mig til stor afsaknad, ty jag hade nu ingen mäniska som kunde föra mig på något om Frälsaren och min Salighet”.

Modern och andra personer i omgivningen uppmanar henne då hon är femton år gammal till att grubbla mindre om hon inte ska mista sitt förstånd, ”men den Kära Frälsaren bewarade mig at detta ej feck någon ingång hos mig”, oklart om hon menar att hon bevarades från att mista förståndet eller att hon fick styrka att inte lyssna på omgivningens råd. Helt oavsett verkar hon ha upplevt en konflikt mellan moderns förmaningar och minnena av fadern och det han förmedlade. I det följande beskriver hon hur hon fortsatte att gå sin egen väg även om det provocerade omgivningen: ”Denna Saligheten som jag nu kände, unnade jag gärna alla Människor, bemödade mig derföre mycket dermed at säga för andra hwad Nåd jag hade åtnjutit af Frälsaren. Genom denna min wälmening förlorade jag känningen af min egen fattigdom och fattade tycke för mig själf.”

I Anna Greta Görings, liksom i Anna Bertelias levnadslopp framstår ingen tydlig känslomässig gränsdragning mellan barndom och vuxenliv, utan de uttrycker sig med samma språk och samma sätt att förmedla identifikation oberoende av hur lång tillbaka i tiden som minnena ligger. Det är ungefär femton år mellan de händelser som ligger till grund för beskrivningarna ”men min trogna Frälsare lämnade mig intet länge i detta osaliga tilståndet, utan förde mig åter på mit egit Hjerta” och ”[e]medan den Kära Frälsaren därefter förde mig närmarare til kännedom af mit egit fördärf”, men de skulle i princip kunna byta plats i texten utan att läsningen stördes. Texten blir på så sätt ett exempel på en statisk historieskrivning, där händelserna visserligen har ägt rum i ett kronologiskt förlopp, men där syftet med berättelsen är att peka emot en evighet där alla mått redan är lagda, och där rätt och fel, gott och ont, redan är definierat.

Här kan lyftas en fråga om agenda och målgrupp, vem skriver Anna Greta Göring för? Levnadsloppens syfte är att bevara minnet av livsresan och man skrev i vetskap om att texterna skulle kunna komma att spridas till andra församlingsgrupper.⁵³ I detta levnadslopp möts läsaren av det schablonmässiga språket för själva trosföreställningarna, men bara den mottagare som redan känner till hennes livs yttre ramar kan pussla ihop berättelsen till en sammanhängande helhet. Referenserna till personer, platser och aktiviteter är så sparsamma att mycket hade framstått som obegripligt om texten fallit i glömska under bara en generation för att sedan läsas igen, eller om den hade lästs upp i en församlingsgrupp på en annan ort. Oavsett om den kopierades eller ej kan den därför i praktiken anses riktad till den allra närmaste gruppen. Även om levnadsloppen ansågs tillhöra den globala församlingsgemenskapen fanns alltså i praktiken ett stort utrymme att efter eget tycke styra utformningen.

⁵³ Jarrick 1987, s. 81.

Det skriftliga reflekterandet verkar för Anna Greta Göring ha varit ett primärt uttryckssätt. Hennes språk indikerar att hon även varit en flitig brev- eller dagboksförfattare, att hon skriver för själva skrivandets skull och att hon tänker genom att skriva. Skriftspråket ger henne en möjlighet att definiera sitt eget livs ramar, om inte annat rätten att bestämma vad som ska stå i det egna levnadsloppet. Hon tar sig mandatet att definiera texten och därigenom sitt eget eftermäle. Och vad som kanske är det viktigaste - mandatet att utforma sin egen tankevärld.

Christina Margareta Rudbeck

Född 3 november 1731⁵⁴ - texten författad senast 1774.

I Christina Margareta Rudbecks självbiografiska levnadslopp har de ideologiska analysmodeller vi såg i Anna Bertelias och Anna Greta Görings levnadslopp tagits ytterligare ett steg längre. Hon använder sig av dem för att argumentera för specifika val och beslut, vilket ger hennes levnadslopp ett tydligt syfte och gör att det framstår som en närapå politisk, eller privatpolitisk text.

Språket är genomarbetat och berättande. Hon tillhör både från födsel och genom äktenskap adelsståndet, medan majoriteten av brödräfsamlingens medlemmar rekryterades ur borgarskapet. Texten författades under åren runt 1770, under tiden för hennes andra äktenskap, då hon just stod i begrepp att ansluta sig till församlingen. Berättelsen präglas av en balansgång mellan att inte behöva tala illa om eller vända sig ifrån vare sig föräldrarna eller någon av de båda makarna, och samtidigt motivera valet att söka sig till församlingen.

Hon växte upp som äldst av fem överlevande syskon och beskriver att föräldrarna ”hade all omsorg och möda osparade för sina barn”. Hon beskriver hur hon uppfostrats till ärbardhet, dygd och gudaktighet, men fortsätter: ”äfwen hörde jag talas om, att det wore en Frälsare till, som lidit döden, män att han war den ända och sanna grunden, som en arm själ kunde bygg sin salighet uppå, där om kunde ingen under rätta mig”. Budskapet skulle kunna vara ungefär ”ni gav mig allt gott ni kunde men jag behövde något mer eller något annat”. Berättelsen fortsätter: ”Jag hade och i mina barna år flera gånger drag på mitt hierta, fast jag då intet förstod däm, på mitt åttonde år kom dät en tid öfwer mig, att jag fruktade för domen, som jag hört talas om såsom förskräckelig. Dätta gjorde mig så orolig, att jag ej kunde såfwa om nätterna. Jag bad då Gud innerlig att han wille hielpa mig. En natt kom dät mig i sömnen före, som yttersta dommen wärkelig kom, och jag hade därwid alldeles ingen fruktan, utan twärt om en glädje, som wore utan like, hwilken jag alt sedan, och ännu, ehuru så många år efteråt, med rörelse ihågkommer, sedan förgek all fruktan hos mig, och jag tyckte, dän kunde intet wara rädd, hwarken för döden heller dommen, som wiste, huru gått dät war, att wara hos Gud.” Här kan noteras att den långa meningen går precis lika bra att läsa högt utan bisatsen ”hwilken jag alt sedan, och ännu, ehuru så många år efteråt, med rörelse ihågkommer”, vilket är den vuxne personens reflekterande kring barndomsminnet. Hon har alltså genom hela sitt liv hållit detta minne vid liv och antagligen även återberättat det muntligen, för att nu kunna nedteckna det på detta levande sätt. Texten fortsätter närmast: ”Flera sådana händelser

⁵⁴ Hon skriver ”gamla stilen”, dvs julienska kalendern.

passerade i mina barnår, som skulle bli för widlyftigt att nämna. Wid de tilltagande åren wart jag oroligare öwer mig själw och såg tydeligt, att jag af egen kraft aldrig kunde bli salig...”

Liksom drömmen i åttaårsåldern får symbolisera hennes startpunkt för ett självständigt religiöst sökande oberoende av familjen och föräldrarna, är det också i en dröm som hennes förste make, då sedan flera år avliden, uppmanar henne att söka sig till svägerskan Charlotta Hjärne i Stockholm: "[U]nder dän ena längtan hade jag en dröm, nämlig, att min Saliga man kom, och swarade mig på min tillfrågan, hwart jag skulle wända mig, att få råka honom och andra Guds barn, han swarade mäd dessa ord: fråga din förståndiga swägerska hon skall säga dig dät.” Det är genom Charlotta Hjärne som hon sedan introduceras i brödräfsamlingen.

Drömmarna framstår som ett medel för att motivera de egna önskningsarna och besluten, och samtidigt signalera underordning och acceptans för den gudomliga allmakten. Att infoga dem i berättelsen blir ett både socialt och ideologiskt respektabelt verktyg för att bygga bro mellan vad som annars hade kunnat bli en hotande intellektuell konflikt mellan å ena sidan önskan att bejaka individualiteten och å andra sidan kravet att underkasta sig Frälsarens vilja.

Kanske är det skriftspråket som på sikt löser upp gemensamhetskulturens ramar. Christina Margareta Rudbecks långa argumentation för beslutet att gå in i församlingen skulle inte ha kunnat memoreras, bevaras och spridas i en ren talspråkskultur. Utan tillgång till ett skriftspråk hade hennes bevekelsegrunder framstått som obegripliga, utom för möjligtvis den allra närmaste omgivningen.

Maria Johannis

1775/76 – 1800

Språket i Maria Johannis biografiska levnadslopp framstår som uttryck för den framväxande romantiken. Här finns ytterst sparsamt med sakliga redogörelser av yttre omständigheter. Texten innehåller inga barndomsbeskrivningar förutom uppgiften att "*[h]ennes fader var torpare*". Det dominerande syftet med berättelsen är att skildra omständigheterna kring hennes död. Hennes mor och ett antal andra personer närvarar vid dödsbädden och i levnadsloppet återges deras gemensamma minne av vad som där upplevdes, sades och gjordes.

Liksom Christina Margareta Rudbecks levnadslopp har texten om Maria Johannis ett syfte och ett budskap, men där Christina Rudbeck använder skriften som verktyg för att sätta en egen agenda och motivera sina val, är det i Maria Johannis levnadslopp skribenten som sätter agendan. Själv verkar hon vara i total avsaknad av status att få lov att berätta sin egen berättelse. "Nu nedlades hon på sotsängen och tänckte ej på sin själ det läraren henne förestälde; Så väl som nära boende rättsinniga Vänner. Den egna fromheten gorde detta och Jesum mindre angelägen." Eller på ett annat ställe: "Hon vistes til Jesu brustna hjerta, Hennes kalla hjerta mot Honom blygdes så mycket mer". Skribenten avstår från att beskriva vad som i ord och handling menades med att hon "vistes till Jesu brustna hjerta" för att istället förlägga berättelsens innehåll till ett metafysiskt plan. Det är en språknivå som ger en de facto-rätt att definiera vad som ägde rum i hennes hjärta, något som inte varit möjligt i en mer saklig framställning.

Strax efteråt framställs ytterligare ett omvändelsesmoment där upprepning används som retoriskt grepp: ”Hon blef nu alt mer och mer fattig i andan. I hvad hjerta behöfves tro bättre än i sådant? I hvad uptänder Guds ande den snarare än i sådant? Efter hand kom Han dertil hos henne.” Upprepningens verktyg förstärker textens innehåll och målar tydligt upp vändpunkten från mörker till ljus. Samtidigt har den ett stilistiskt egenvärde som framstår tydligast vid en högläsning. Skribenten har uppenbarligen både kunskapen och tillfället, och väljer då hellre till än bort att göra detta retoriska och stilistiska drag. Det är ett drag som låter språket förstärka tanken och vice versa och på så sätt placerar skribenten i en maktposition.

Strax härefter följer formuleringen ”Då hon tänckte på Honom, visade Han sig så klar, så mild, så röd och hvit.” Hur hon än uttryckte sig har skribenten i högre eller lägre grad tolkat och satt in hennes ord i ett sammanhang där formuleringen ”så klar, så mild, så röd och så vit” framstår som mystiskt-romantiskt färgad. Mystiken tillsammans med det rytmiska uppräknandet av adjektiv blir ytterligare ett retoriskt och stilistiskt maktmedel som tydliggör skribentens ideologiska agenda, en agenda som blir så stark att Maria Johannis som individ närpå utplånas helt.

Hon ser alltså Jesus framför sig som en inre syn, och texten fortsätter närmast: ”Det var så roligt, så länge Han var iñe sade hon. Men då modren kom inn bortgick Han med lämnande af sin hvita kappa åt heñe som sjuk var”. Modern och frälsaren ersätter varandra i hennes fantasier på ett sätt som gör att Maria Johannis framstår som underordnad dem bägge. I anslutning härtill kommer det närmaste texten ger en förklaring till hennes låga status: ”Ehuru modren tänckte och ville intala sin doter om at detta var blott en dröm. Men hvem kan veta huru frälsaren uppenbarar sig för enfaldiga i sista stunderna? Frå den stund henne detta syntes talte hon aldrig om den man eller förbindelse hvori hon var fäst med Honom til naturligt ägtenskap och tystade modren då hon ville tala derom.”

Att skapa en situation, ett minne och en text där budskapet är en synderskas omvändelse på dödsbädden kräver stark ideologisk motivation och språklig uttrycksförmåga. Även om ett syndigt leverne inte ansågs önskvärt i sig så kunde det här fylla funktionen att gruppen fick tillfälle att framställa ett exempel.

Juliana Lovisa Ike

1712 – 1798

Juliana Lovisa Ikes långa och innehållsrika levnadslopp ger en bild av både den inre och den yttre resan. ”Jag war i synnerhet wid den tiden jag skulle confirmeras och första gången njuta den Heliga Nattwarden, mycket bedröfwad, och gret nästan ständigt, utan at rätt weta hwarföre. Min Fader frågade mig, då han märkte det, om orsaken til min bedröfwelse; hwarpå jag swarade, at jag hade så elaka tankar om den kära Guden, såsom måste jag gå förlorad. Han rådde mig at läsa flitigt; Bibelen; men hwilket jag för gråt skull icke kunde göra. På denna sorgetid följde en obeskriflig glädjetid, i det jag bekom i mitt hjerta den försäkran, at jag wore ett Guds Barn”.

Juliana Ike är ordrik och välformulerad i sina beskrivningar av både känslor, tankar och praktiska förhållanden gällande församlingsarbete, resor och relationer. ”Uti mitt 20de år

trädde jag första gången i ägtenskap med Fältprästen Joh: Sigfried Kirckhof i Anclam, som sedermera blef Pastor och Inspector i Straussberg. I detta ägtenskap skänkte Frälsaren mig 3. barn, af hwilka det yngsta föddes ett halft år efter Fadrens död; men de hafwa sedan allesammans gått före mig in i ewigheten. Jag kan ej beskrifwa huru det war mig til mods wid min älskade mans aflidande. Men just när jag första gången derefter förde mina små faderlösa barn til sängs, lät Frälsaren det språket: "Den dig gjort hafwer, han är din man," werka så kraftigt på mitt hjerta, at jag blef upfylld med tröst, som ock räckt för mig under hela de 6 åren af mitt första Enkestånd."

Hur beskriver man upplevelsen av att plötsligt stå som änka med två barn och ett tredje på väg, inom ramen för en ideologi där det högsta målet med tillvaron är att få lov att gå hem till frälsaren? Juliana Ikes lösning är användandet av formuleringarna "min älskade man", "uppfylld med tröst" och "kan ej beskriva hur det var", formuleringar som sammantaget ger läsaren en aning om vad hon kan ha gått igenom, trots att hon undviker (eller inte har tillgång till) direkta formuleringar kring sorg eller vanmakt.

Textens mest ordrika beskrivning handlar om omständigheterna vid ingåendet av hennes andra äktenskap, vilket var en komplicerad process där olika svårigheter måste övervinnas. Hon visar här både fördragsamhet och företagsamhet. Genom mannens befattning kom hon att få en högt uppsatt position inom församlingsgruppen, vilket innebär att hennes äktenskap enligt nådens ordning blir en tydlig milstolpe på både ett inre och ett yttre plan.

Bilden av språk och förhållningssätt kring sorg blir inte entydig. I det andra äktenskapet föder hon ytterligare sju barn, "af hwilka en Son och 2. Döttrar äro ännu i lifwet. Af 3. mina döttrar har jag belefwat 8 barnbarn som, som alla äro ännu här neder." Liksom när det gäller den förste makens död uttrycker hon ingen direkt sorg över barnen, men är också på det hela taget ordknapp omkring dem. Läsaren får knappt någon information alls om deras verksamhet, liv och död.

Det församlingssyskon som beskriver Juliana Ikes ålderdom och död har det känslomässiga språket närmare tillhands: "Hennes hjerta lefwde i ett barnsligt umgänge med Frälsaren, och hon war glad i åtnjutandet af hans förtjenst. Detta styrkte henne ock at tåligt fördraga de swåra omständigheter, som under tiden förekommo. Dit hörde i synnerhet den swåra smärta hon måste känna öfwer sin kära dotters, Enkans Syster Königfeers hädanfärd [...] Frälsaren tröstade deröfwer vår Syster Ike efter hand, och lät henne se desto mera glädje på hennes andra barn och barnabarn, hwilkas trefnad låg henne ganska om hjertat. (...) den 10 November slog ennes så åfta önskade stund, då hennes dyrt köpta själ, under Församlingens och hennes Chors wälsignelser, gick öfwer uti Jesu händer ljuvligt och saligt."

Anna Christina Linhult

3 april 1764 - 4 maj 1772, i en ålder av 8 år, 1 månad och 1 dag.⁵⁵

Anna Christina Linhults levnadslöpp är det tidigaste av de fem om barn som avled som små. Dessa texter är nedtecknade i närtid till händelserna och ger därför de tydligaste bilderna av hur barnens konkreta vardag kunde se ut. De visar även hur föräldrarna och

⁵⁵ | texten står "4 veckor och 1 dag".

församlingsgruppen förhöll sig till barnen, och blir på så sätt omedvetet självbiografiska texter om omgivningen.

Anna Linhults levnadslopp tar sin början 1767 då familjen Pihl kommer till Göteborg och flyttar in i familjen Linhults hus.⁵⁶ Texten ger intrycket att det skapas en slags storfamilj där barn och vuxna fritt rör sig mellan varandras våningar. ”Som nu Syskonen Pihls boor i hennes Föräldrars Hus, så fick hon en besynnerlig Kjärelek til dem, så at hon och bad om at Natt och Dag få wara hos dem hwilket och skjedde.” Huset blir ett centrum för verksamheten och texten beskriver att många olika personer bor, kommer på besök eller vistas där. Oftast är det kvinnor och barn som nämns. Skribenten är troligen en av dessa vuxna som ingår i kretsen.

I samband med Pihls ankomst inrättas ”Barna Lägenheter” (sammankomster), och Anna Christina var då ”begjärlig at komma i Barna Stunderna”. Det preciseras inte närmare vad dessa barnstunder innehåller, mest troligt en blandning mellan umgänge, lek och undervisning på så sätt att det skapas ett kontinuum mellan familje- och församlingsliv. Det finns även beskrivningar av mer informella sätt att umgås: födelsedagskalas och ett ofta gränslöst förhållningssätt till att umgås i varandras våningar. Förståelsen av församlingen verkar vara den av ett kollektiv - eller en familj - som delar hus, tillgångar och nätverk med varandra.

Ett brev som Anna Christina Linhult skrev en jämnårig kamrat citeras i texten. Brevet hittades ”i hennes Gjömor” efter hennes död, och citatet lyder ”Min Ka Syster mins du än, när wi sidst woro tilsamman på min Födelsedag, hwad wi då talade och söng om Frälsaren; huru blodig han war för oss; jag är din kjära Syster Anna Christina Linhult”.

Anna Linhult framhålls som ett mönster: ”Hon lärde snart at läsa Tyska. Och innan hon hade lärt at skrifwa Bokstafwer rätt, så kunde hon redan läsa alla skrifwa Saker”. Uppenbarligen hade hon en förmåga att provocera omgivningen men rättade också in sig: ”Öfwer sin Qwickhet kom hon mången gång i Nöd, när hon blefw tiltalad därom; men man märkte alltid Böjelse hos henne så at hon genast bad om Förlåtelse wid sådana Tilfällen”.

Intelligens och religiöst förhållningssätt framhålls som en och samma odelade egenskap. Levnadsloppet återger två situationer då hon förmanat vuxna i omgivningen. Vid det ena tillfället är det en organist som är i huset för att stämma ett klaver, och ”då den nu ey kunde få Clavéret så som han wille efter sitt Tycke; så swor han en ed efter annan; då sade Barnet til honom: ”Spela då, så wil jag sjunga: Söta Jesu, tag mitt Hjerta til en Lön för all din Smärta”! då blefw den Mannen rätt bestört, och sedan hörde man honom ey mehr swärja.” Vid det andra tillfället är en bondhustru på besök och ”beklagade sitt Tilstånd för Modren”. När Anna och besökaren blir ensamma i rummet säger Anna: ”Kjära du! Gifw dig helt och hållit åt Frälsaren, och war stilla wid Honom, så skall det gå dig wäl; och när jag kommer hem til Frälsaren will jag bedja Honom, at Han och snart skall taga dig til Sig”. Bondhustrun återberättar situationen för Annas mamma: ”Detta förtälde denna Hustrun för Syster Linhult med ett rört hjerta”, och mamman har alltså i sin tur fört berättelsen vidare till dess att den nedtecknats.

⁵⁶ Pihls var diasporaarbetare och kommer att bli ledare av Göteborgsförsamlingen. Huset är beläget i korsningen mellan Kungsgatan och Korsgatan i Göteborg.

Citatet ovan är ett av många där Anna Linhult pratar om döden. Hennes fokus på döden som tar sin början när hon är fem år. ”Barnet så wäl som Syskonen Pihls, hade i den Tiden besynnerligt Nöje med hwarannan; och det warade öfwer ett halft År; intil A: 69. System Pihl sjuknade af en stark Sjukdom. Just wid samma Tid i Marz Månad 69 gick Syskonen Fasts lilla Dotter hem till Frälsaren. Från den Tiden yttrade lilla Anna Christina sig ofta, at hon och wille gå hem til Frälsaren. Sedan den Tiden har hon ock emillanåt wid sina LekaSaker alltjämt haft at göra med LikSwepande; hon har ock ofta bedt sina Föräldrar, at, när hon är gången hem til Frälsaren, Magister Andréén ändteligen skall följa henne til Grafwen och kasta Mull på henne, och at Farbröder finge bära henne.” Annas fokus på döden sammanfaller med händelser som inträffar i hennes omgivning, ett samband som verkar ha varit uppenbart även för de vuxna.

En annan gång berättar hon om en dröm hon haft: ”jag drömde at jag sprang mycket i vår Gård, och at i detsamma ropade Moster Pihl på mig, och sade: ”Nå lilla Anna! Hur kann du bära dig så åt, då du likwist wet, at du snart skall gå hem til Frälsaren”. Det skulle kunna vara en realistisk replik. På flera ställen i texten framgår att de vuxna i omgivningen pratar om och förbereder Anna på att gå hem till frälsaren. En berättelse ur Anna Bagges levnadslopp bekräftar bilden: denna Anna Bagge var sjuklig och fick besök av Anna Linhult och hennes mor strax före sin död 1771: ”2dra Pingstdagen d 20 Majj, efter Middagen kom Sr. Linhult med sin lilla dotter til vår Sal. Sr. (...) dock wille hon för hennes matthet skull ej tala med henne, utan kysste henne allenast, den sjuka kysste ock den lilla dottren, och sade derwid: “Frälsn wälsignar dig mit barn! Hälsa din K. Fader! Härnäst få wi råkas hos den K. Frälsn”.

Ungefär halva textutrymmet upptas av beskrivningen av Anna Linhults sjukdom och död. ”Hon hade ofta för sin Ka Moder ankat därpå, at hon nu växte så stoor; hon sade: ”Jag räds, at när jag är gången hem til Frälsaren så kan jag ey bäras til Grafwen af Farbröder med Handdukar, utan på en Likbår”. En vecka före sin död säger hon: ”Ka Mama! När jag är gången hem til Frälsaren, är du så god och gifwer några af mina Kläder och några mina Leke Saker til mina fattiga små Systrar; ty deras Föräldrar kan ey köpa dem något”.

Kanske är det något av rädsla och oro hon uttrycker bakom orden i följande citat, eller så är det bara ett konstaterande av det svåra i själva sjukdomsförloppet: ”Lördagen den 2 May om Aftonen sade hon: ”I Natt lär jag wäl få en swår Natt; det är wäl ock så; när man får gå hem til Frälsaren, må man wäl förut wara något sjuk; men jag håller mig wid mitt Språk: Några dagar förut hade hon tagit sig ett Språk, och fick detta: Salig äst du, som trodde.” När slutet närmar sig kallas system Pihl ned för att sitta bredvid henne. ”Allt emillanåt kom hon sig före; och System Pihl frågade henne, om hon wille gå hem til Frälsaren? Hwarpå hon med en vänlig Mine swarade Ja.”

Levnadsloppet är författat av någon av de vuxna som befunnit sig i Anna Linhults närmaste omgivning. Det trycktes på tyska 1773, dvs. året efter att hon avlidit, vilket signalerar att det ansågs betydelsefullt. Beskrivningen av hennes begravning förstärker det intrycket, samtidigt som den ger ett exempel på hur levnadsloppen tillkom i symbios med en muntlig berättarkultur: ”Som hon wid sunda dagar några gånger hade bedt System Pihl, at hon wille swepa hennes Lik, när hon woro gången hem til Frälsaren, (: Hwarpå hon och hade fått wist Löfte:) så skjedde detta Tisdagen om Aftonen, då hon lades i Likkistan. De öfwriga Dagarna i den Weckan kommo de flesta af våra Syskon och många andra här i Staden, at see hennes

Lik med hjertans, Förnöjelse; ty hennes wänliga Mine intog enhwar. Hwad för en besynnerlig kjaning som warit wid hennes Begrafwning, det wet enhwar, som warit tilstädes därwid.”

Vi får en bild av att Anna Linhults död är en betydelsefull händelse för församlingsfamiljen - det pratas vidare om saker som hon sagt och gjort, berättelser som i kombination med omständigheterna vid hennes död och begravning gör henne till något av en symbolfigur för gruppen. Ett uttryck för detta är att den ”besynnerliga känningen” vid begravningen inte förklaras ytterligare i texten, vilket indikerar att den vid berättelsens nedtecknande är allmänt känd och omtalad inom göteborgsförsamlingen. Att utelämna en mer detaljerad beskrivning indikerar att de i första hand skrev för sin egen grupp och samtid, samtidigt som det är ett retoriskt redskap för att betona att detta var i den grad speciellt, och så omtalat att det inte ens behöver beskrivas - alla vet redan.

Anna Linhults död var de facto också en betydelsefull händelse för församlingen. Hon var föräldrarnas enda arvinge och deras samlade egendom inklusive fastigheten kom att testamenteras till brödrförsamlingen, i vars ägo den är än idag.⁵⁷

Samuel Haggren

9 december 1775 - 25 februari 1780, i en ålder av 4 år, 2 månader och 18 dagar.

”Några dagar förrän han blef född, hörde hans moder en morgon likasom någon ropade: Samuel! Just i de samma waknade hon och berättade sådant för hans fader, de kommo då straxt överens, /: at om hon skulle föda en son :/ han skulle kallas Samuel. 1775. D: 9 Decemb: blef han född, och fick så i det Helga dopet detta sitt namn. Dagen efter hans födelse, tog hans moder ur sin språklåda, ett språk för honom, och fick just detta: Jag hawer kallat dig wid namn, du äst min. Esa: 43:1.”

Den teatraliska inledningen är karaktäristisk för hela texten, som från början till slut verkar syfta till att skapa en bild av Samuel Haggren som en helt speciell liten pojke. Det framgår inte vem som har skrivit. Antingen är det hans mamma som har skrivit om sig själv i tredje person, föräldrarnas nära blick för sitt barns utveckling kan läsas in mellan raderna och texten faller sig lika naturlig att läsa i första som i tredje person. Den skulle också kunna vara författat av någon som funnits nära familjen och tagit del av moderns berättelser. Oavsett vilket så upplevs texten (i likhet med Anna Linhults levnadslopp) som något av ett offentligt dokument, författat för att församlingen ska kunna bevara minnet av det här speciella barnet.

Samuels lekar, fantasier och förhållningssätt blir delar av en större berättelse, där han framställs som alltigenom mottaglig för den religiösa uppfostran han får. Texten beskriver hur han som ettåring lärde sig gå och vid två års ålder kunde prata ”helt rent och förståndigt efter sin ålder. [...] När han war 3 år, och fick fira sin födelse=dag med barnen om Jul afton; blef det honom så kiärt, at han sedan, nästan dageligen, tillika med sin syster lekte, såsom de skulle wara uti en lägenhet.” Liksom i Anna Linhults levnadslopp beskrivs här intelligens och religiöst förhållningssätt som en och samma odelade egenskap: ”Mången gång då man talade om frälsaren och den tillkommande Härligheten :/ Under det at han hade at syssla med sina

⁵⁷ Evangeliska brödrförsamlingen i Göteborg (redaktörs namn ej angivet), *Den Linhultska donationen*, John Antonsons boktryckeri, Göteborg 1926, s. 79.

leksaker, och då ingen tänkte at han gifwit akt på wad som taltes :/ kunde han en stund efteråt uprepa altsammans, och wille hafwa förklaring på det han ej förstod.”

Samuel Haggren leker med träbitar som dockor, namnger dem och inkluderar då även en person han aldrig träffat: ”wid alla tillfällen war lilla bror Königsén nu ibland dem han nämnde, fast han aldrig sett honom mer än aftagen på en tafla hos hans morfader Ike”. Samuel har alltså sett tavlan och troligen i anslutning till det fått berättat för sig om lille bror Königsén, men det anses fortfarande värt att uppmärksamma att han inkluderar honom i sin lek. Det beskrivs också att han ”hörde gjärnas talas- och sjungas om frälsaren”, ber om att få lära sig verser och leker med sin syster att de är i lägenheter. ”När han fick komma i lägenheterna war han ganska glad, och sade ofta under det hans moder klädde honom: I sommar går jag till Frälsaren; intet denna sommar utan en annan sommar.”

Beskrivningen av Samuels sjukdomsperiod och död fyller drygt halva textutrymmet. Han verkar ha drabbats av en febersjukdom, yrar och fantiserar om himmelen. ”[E]n gång sade han sig se Frälsaren på korset och Maria sitta wid hans fötter. En gång sade han: Si, där räcker en fram en hand ur himmelen, och spiran den räcker han fram bara litet, litet. En annan gång satte han sig upp i sängen, tog omkring sig med händerna och sade: Åh! Det är ock mycket skönt här i werlden; si så sköna och härliga rosor, hwarwid han nämnde dem med så främmande namn; som ingen nu kan minnas.” Flera scener och citat från sjukdomstiden återges innan texten avslutas: ”Hans krafter aftogo mer och mer, men när man sade honom: Den kjära Frälsaren kommer snart och hämtar sin lilla Samuel; så blef han obeskrifl. glad och fick en mycket ljuflig blick. Fredags morgonen d: 25 febr: kl: half 5 afsomnade han så tyst och stilla; som ett ljus utsläcknar, under det de närwarande sjungde honom hemgångs=werser, hwarwid kjändes en ljuflig Guds frid.”

Syskonen Lejonanker

Gustav Friedric: 20 juni 1776 - 25 mars 1782, i en ålder av 5 år, 9 månader och 5 dagar.

Johanna Fridricka: 22 okt 1777 - 24 februari 1782, i en ålder av 4 år, 4 månader och 2 dagar.

Christian Adolf: 14 oktober 1780 - 1 november 1782, i en ålder av 2 år och 18 dagar.

De tre syskonen Lejonanker avled alla inom en femmånadersperiod. Deras levnadslopp är skrivna av deras mor och i första person. Övervägande delen av texterna upptas av händelserna kring barnens död, och när en vanlig vardag med barnen beskrivs är det för att visa på något i deras religiösa utveckling. Karaktäristiskt för de här texterna är det flödande språket och spontana uttrycket. Där texterna om Anna Linhult och Samuel Haggren ger intryck av att berättelsernas fortlevnad och spridning varit viktig, innehåller syskonen Lejonankers levnadslopp snarare moderns egna och till synes ganska ocensurerade tankar och minnen. Kanske är skrivandet för henne delvis ett sätt att hantera förlusten av tre barn inom loppet av ett halvår.

Texten om Gustaf Friedric är den längsta av de tre. Beskrivningen är okonstlad och uttrycksfull, barnet står fram för läsarens ögon. ”[M]an kunde intet märka at han hade mycken

kiänsla af Frälsaren i sit hierta, det jorde mig ofta rätt förlägen öfver honom. Det sista halfva året var han helt förändrad, han vart så angelägen om at lära sig värser och bad altjämt at man skulle siunga med honom, han gek nästan ständigt med sammanknäpta händer och såg ofta ut som han hade något stort bekiymmer men han utlät sig intet något derom, när han siuknade i skarlakansfebern var han ganska misnögd stretade emot i det längsta och sade at han intet var siuk änskjönt han ej kunde håll uppe hufvudet, och man måtte truga honom at lägga sig.”

Lillasystemen Johanna dör i denna scharlakansfeber och Gustaf Friedric pratar om henne på sin egen dödsbädd strax därefter: ”[T]re vickor derefter siuknade han ganska häftigt i vatusoten, då var det honom straxt afgort at han skulle gå hem till Frälsaren hvilket han gladde sig öfver och sade der hos Frälsaren får jag råka far Ike lilla Samuel Haggren lilla Gustaf Hård och min lilla syster Jana.” Samuel Haggren hade dött två år tidigare, och repliken innebär att hans minne har levandegjorts i församlingen, eftersom den femårige Gustaf Friedric annars rimligen inte skulle ha kunnat minnas och prata om honom. Även om det religiösa språket vänder sig till alla åldrar har man troligen ändå valt texter och berättelser om barn för barn, eftersom det bör vara lekkamraterna de främst kan minnas och relatera till. Samuel har alltså hört föräldrarna och andra vuxna prata om den lille Samuel som nu är hos Frälsaren, och det är inte osannolikt att han också hört Samuels levnadslopp läsas upp. Bilden av att de båda familjerna känner varandra och har rört sig i samma kretsar förstärks av att både Samuel Haggren och Gustaf Lejonanker omnämner ”Morfadern Ike”, Christian Gotthelf Ike som dog i Sthlm 1781.

”När jag ville at han skulle taga in medikamenter sade han söta mamma lät mig slippa at taga in jag vet vist at jag får gå hem till Frälsaren och det vill jag så järna.” Oavsett om mamman därefter fick honom att ta medicinerna mot sin vilja eller om hon honom slippa, så innebär det faktum att repliken skrivs ut och får stå oemotsagd en bekräftelse på att valet att inte ta dem (eller att inte förmå honom att ta dem) är något positivt, eller åtminstone ett acceptabelt alternativ. Det som i sammanhanget anses värt att återberätta är att barnet vill, och vet att han ska, gå hem till Frälsaren. ”Han hade utvalt sig några värser som han i synerhet tyckte om Jag är et saligt nådehjon min kraft nog liten är svag är min kiärlek sosom tron dock har mig frälsarn kiär.” Kommateringen är obefintlig men vid högläsning är det en rimmad vers, som antingen lästs eller sjungits för barnen.⁵⁸

Gustaf Lejonanker dör 25 mars 1782 under fortsatta smärtor och oro. ”Dessa värser bad han alla sjunga för sig, och efter han för andetappa intet kunde siunga så läste han dem sakta med hvarwid hans ögon voro fulla af tårar. Han knäpte ofta sina händer tillsammans och bad sielf, och sade söta Herre Jesu förlåt mig...”

Den 16 månader yngre systemen Johanna Fridricka får en annan typ av beskrivning. ”[H]on var alltid stilla och förnögd när man siöng nogon vers med henne, och ville gärna gå i lägenheterna, och man kunde märka på heñe när hon hade virit i en Lägenhet at hon hade

⁵⁸ Samma vers finns bevarad i en något annorlunda traderad version från 1787 som börjar ”*Jag är ett fattigt nådehjon, Jag full av synder är, Jag är en arm, förlorad son, Dock har mig Jesus kär. Han sätter nåderätten fram, Sitt eget kött och blod: O se, Guds rena offerlamm, Och se, hans dyra blod! Du kommit till mig, syndens träl, Som låg där i mitt blod. För mig du, min Immanuel, Guds vredes hämnd utstod Och förde uti ljuset fram En evig salighet. För mig du dog, Guds rena Lamm, Pris dig i evighet!*” http://predikaren.dinstudio.se/empty_63.html inläst 12 feb. kl. 19.30.

njutit något godt i sitt hjerta av hennes stilla och indragna väsende, eljest var hon av ett melancoliskt sinne.” En replikväxling mellan Johanna Lejonanker och hennes mor är ett konkret exempel på hur barnet tillägnar sig föräldrarnas språk och föreställningsvärld. Replikväxlingen är skriven i löpande text men jag har här skrivit ut dem med talstreck. Johanna suckar och ser tankfull ut och modern frågar:

–Hvad tänker du på?

–Jag tänker på frälsaren.

–Ber du honom om att få en droppe af hans blod i ditt hjerta?

–Ja.

–Har du nånsin känt hur skönt det är när man får en droppe af Frälsarens blod i sitt hjerta?

”Då såg hon på mig med en bedröfvad och mycket förlägen mine”: -Nej det har jag intet känt.

Fyraåringen blir förlägen för att hon inte förstår vad som menas, eller för att hon känner sig skyldig till att inte leva upp till vad som förväntas. Dock accepterar hon utan frågor vad som för henne torde vara en obegriplig abstraktion, att ”få en droppe av frälsarens blod i sitt hjerta”. Ordet förlägen förekommer också i det ovan citerade stycket ur Gustaf Friedrics levnadslopp. I exemplet med Johanna är det modern som gör sin dotter förlägen, medan Gustav Friedric ofta sägs göra sin mor förlägen. Att mamman använder samma känslobeskrivande ord för sig själv och sina barn indikerar att hon inte föreställer sig någon tydlig känslomässig gräns dem emellan. Hon gör med andra ord ingen ansats att placera sig själv på en annan känslonivå än den där hennes barn befinner sig. Detta skulle överensstämma med synsättet att det religiösa språket och tankesättet är detsamma för både vuxna och barn och att var och en tar till sig vad den är redo att ta till sig.

Texten avslutas med beskrivningen av Johannas sjukdom och död. ”D. 23 februari 1782 blef hon siuk af skarlakans feber som ej slog ut hvilket forosakade slag och convultioner hon var då vid alla plågor så ogemet munter och glad och hade en juser och förnögder blick och frögdade sig der öfver at hon nu skulle få gå hem til frälsaren hvilket skede d. 24 om afton k. 8 då hennes ålder var fyra åhr fyra månader och två dagar.” Beskrivningen betonar hennes sätt att möta döden och beskriver det som endast ljusst och förtröstansfullt. Modern nämner inget om sina egna känslor men har däremot noterat både datumen och klockslaget. Som en ansats att relatera till det inträffade, att fästa det i tiden.

Det finns ett yngre syskon till Gustaf och Johanna, en lillebror som heter Christian Adolf. Några månader efter att syskonen har gått bort blir han sjuk och ”var så ovanligt kiärlig och förnöyd at man kunde aldeles föreställa sig at frälsaren ville taga honom til sig”. Förloppet går snabbt, på två dagar är han borta. ”En obeskriflig Guds frid kiändes omkring honom i synnerhet då han afbleknade”. Hans levnadslopp är det kortaste av de tre, det består endast av några få rader och ger kanske i högre grad än syskonens intryck av känslomässig utmattning eller acceptans. Eller kanske av en sorg som inte har ett språk.

3. Slutdiskussion

3.1 Den oskuldsfulla barndomen

Nådens ordning kan definieras som en mall för att leva sitt liv och den innebär vissa kronologiskt definierade livsfaser. Enligt Christine Lost är barndomen i levnadsloppen den livsfas som varar fram till puberteten eller den första nattvarden. I texterna framställs barndomen som en tid av naiv tillit och barnatro, ett tillstånd som sedan framhålls som ett ideal genom hela livet. Vuxna individer idealiserar barndoms-kvaliteter och beskriver gärna sig själva som barn. Här åsyftas både minnen av den egna barndomen och en önskan om att vara eller bli som ett barn.⁵⁹ Losts iakttagelser bekräftas av det här undersökta materialet, i formuleringar som ”be frälsaren barnsligen” (Agnes Enroth), känna en ”barnslig kärlek till honom” (Christina Malmström) eller leva i ett ”barnsligt umgänge med Frälsaren” (Juliana Ike). ”Men jag är ännu ej som jag bör, at passera för et Guds Barn och lefwa annorlunda, det är ju at skrymta”, skriver Anna Bertelia. Sällningstidens barnspråk och användande av diminutiv är det kanske tydligaste exemplet på hur ett barnatillstånd och barn-likhet eftersträvas. Jag argumenterar i det följande för att denna idealiserade barndom främst omfattar en del av barndomen - nämligen småbarnsåren upp till ungefär sjuårsåldern.

Idealiseringen av barndomen och dess kvaliteter hänger samman med att alla anses vara underordnade och barn inför det faktum att man lever i väntan på hemkomsten till frälsaren. När man väl är där kommer man att stå ” helt naken och blott” inför honom, som Anna Margareta Odhelia drömde. I relation till evigheten och till frälsaren blir även vuxna till barn. Idealet att vara eller bli som ett barn tar sig uttryck i form av texternas schablonmässiga formuleringar, men även i den känslomässiga gränslösheten mellan mor och barn Lejonanker samt i den tendens hos flera av skribenterna att uttrycka samma nivå av känslomässig identifikation med sina barndomsminnen som med sitt vuxna jag.

Det är barn före skolåldern som förstär omvärlden inom ramarna för ett magiskt tänkande och som lär sig tala genom att okritiskt härma omgivningen. Successivt utvecklas förmågan att tänka kritiskt, problematisera och ta ställning,⁶⁰ och sex-sjuårsåldern är den ålder då barn i de flesta kulturer börjar skolan eller på annat sätt förväntas börja kunna göra nytta. Barnspråk och barnslig naivitet hör inte främst hemma hos tio-tolvåringar utan snarare hos barn före skolåldern. Det är denna barndom och detta barnalikhande tillstånd som ska ”bevaras”.

Kanske upplevs sjuårsålderns utvecklingsfas av barnen själva som tillräckligt påtaglig för att lägga grund för en berättelse om att livet övergår från en fas till en annan. Vissa av texterna indikerar att det kan vara så. Sara Larson berättar att hon är sju år gammal när hon tillsammans med sin lillebror ”afsöndrade sig” från de övriga syskonen och börjar hålla egna gudstjänster i en skogsglänta. Christina Margareta Rudbeck skriver ”Jag hade och i mina barna år flera gånger drag på mitt hierta, fast jag då intet förstod däm”, och anger åtta år som den ålder då hon sedan börjar frukta domen och drömmer den dröm som kommer att bli

⁵⁹ Lost 2007, s. 37.

⁶⁰ Tuula Tähkäaho, *Förskolebarns utveckling och lärande i teori och praktik*, Stockholms universitet 2006, s. 21. Resonemangen hänvisar till Jean Piaget, *Barns själsliga utveckling*, 1982.

början på hennes mångåriga sökande. Anna Greta Göring beskriver hur nådens ordnings inre och yttre aspekter sammanfaller när hon är sju år och hennes far dör: hans ord på dödsbädden gjorde ett ”djupt intryck” och ”min Faders bortgång var mig til stor afsaknad, ty jag hade nu ingen mäniska som kunde föra mig på något om Frälsaren och min Salighet”.

Oavsett om övergången till de mer medvetna barndomsåren förknippas med positiva eller negativa minnen, så förknippas den av dem alla tre med en ökad förmåga att reflektera, ta ställning och agera. Christina Margareta Rudbeck och Sara Larson som är uppvuxna utanför församlingen använder sjuårsålderns utvecklingsfas för att beskriva hur den egna framväxande självständigheten tar sig uttryck i en rörelse i riktning mot tron och församlingen. Hos Anna Greta Göring representerar barndomen en ljus livsfas och förlusten av fadern gränsen till en mörkare livsfas, från vilken hon sedan kommer att leta sig tillbaka igen.

Dessa texter är alla nedtecknade flera decennier efter att händelserna ägt rum. Levnadsloppen om barnen som dog tidigt tillför en närhet i tid mellan nedtecknandet och de beskrivna händelserna, samtidigt som de ger en bild av församlingens förhållningssätt till de egna barnen. Här är det de allra minsta barnen Samuel Haggren och Christian Lejonanker som mest entydigt lyfts fram som ideal, till stor del för sin förmåga att efterhärma språket de hör i sin omgivning. I den återgivna dialogen mellan Johanna Lejonanker och hennes mor ser vi hur hon börjar undra över vad moderns formuleringar och berättelser betyder, men hon gör det ännu inte till en verbaliserad fråga eller konflikt. Gustaf Lejonanker som inte uppfattades som något dygdemönster verkar själv länge ha varit obekymrad om detta, men hans sista halvår i livet blir en tid av ångest och vanda. Troligen blir han skrämmd eller hotad med bestraffningar, före och efter döden. Anna Christina Linhult som är ett par år äldre har börjat utforma en självständighet som ibland uppskattas och ibland inte, en situation som inte kan ha varit helt lätt att lära sig navigera i: ”Öfwer sin Qwickhet kom hon mången gång i Nöd, när hon blefw tiltalad därom; men man märkte alltid Bøjelse hos henne så at hon genast bad om Förlåtelse wid sådana Tilfällen”.

Slutet på den oskuldsfulla barndomen kan delvis ha att göra med barnens förmåga att förstå och förhålla sig till döden. Utifrån dagens sekulära förståelsehorisont skulle vi säga att små barn inte förmår intellektuellt förhålla sig till döden som en realitet. De små barnen uppfattar det som att de döda kanske snarare har rest iväg och mycket väl kan komma tillbaka igen, som om de hade rest till Örebro eller till Frälsaren, skillnaden mellan de två scenarierna behöver inte vara glasklar. Förr eller senare förstår barnen dödens realitet, och många vuxna kan berätta om när de först förstod att alla människor ska dö en gång. I brödräfsamlingens kontext präglas denna förståelseprocess av ideologin - vad det innebär att gå hem till Frälsaren.

Mellan den oskuldsfulla barndomen och den slutliga hemkomsten till frälsaren finns en inre och yttre livsresa med alla dess upp- och nedgångar. Övergången från den oskuldsfulla till den medvetna barndomen kunde uppenbarligen upplevas som en svår och smärtsam process, något som troligen kan ha förstärkts av omgivningens uppfattning av det oskuldsfullt naiva som ett högststående ideal. Denna tolkning förstärks av det faktum att den nästa tydligt definierade milstolpen i livet, dvs. femtonårsålderns första nattvard, av flertalet skribenter beskrivs som en nådaupplevelse. Åren däremellan, mellan ungefär sju och femton års ålder,

återstår som en tid av förvirring och reorientering, troligen innehållande en hel del skam- och skuldkänslor.

När de vuxna längtar tillbaka till ett förlorat barndomstillstånd gör de det efter att först ha vuxit ifrån sin egen oskuldsfullhet och därefter tillägnat sig en ideologi som lyfter fram just denna oskuldsfullhet som ett högtstående ideal.

3.2 I sommar går jag till Frälsaren

Går det att genom texternas formuleringar identifiera sig med barn och föräldrar i andra tider och kulturer? Utifrån ett nutida perspektiv, eller bara utifrån mitt eget personliga perspektiv, kan jag aldrig göra anspråk på att helt och hållet förstå. Materialet väcker tankar och känslor, och frågor som väl aldrig kan få några definitiva svar. Samtidigt säger texterna precis det de säger och de är skrivna för att läsas och tolkas av andra.

Kunde de önska livet ur barnen?

Kanske är det framför allt ordet önska som gör det svårt att svara ett entydigt ja på frågan. Att önska uttrycker en aktiv tanke-handling, men brödraförsamlingens förhållningssätt grundas snarare i ett fatalistiskt förhållningssätt. Detta sammantaget med att föräldrauppdraget i första hand ansågs vara att bevara barnens själar åt frälsaren, inte att skydda deras fysiska kroppar och jordiska liv, skapar en attityd som idag kan framstå som uppseendeväckande eller närapå stötande.

En av berättelserna om Samuel Haggren lyder: ”När han om aftnarna hade lagt sig, och man satt wid hans säng och sjungde för honom; frågade han stundom: Står nu de små änglarna brede wid min säng på denna sidan? När man swarade honom: Ja de stå der, sade han: Men Jag ser dem intet. När man då sade: Frälsaren har befalt dem stå och ackta dig, och de se dig; fast du ej ser dem, så war han nögd och trodde det enfaldigt.” Citatet och situationen framstår egentligen inte som speciellt uppseendeväckande. De påminner faktiskt om när Kajsa Kavats läser aftonbön: ”Det går en ängel kring vårt hus, han bär två förgyllda ljus, han har en bok uti sin hand, nu somna vi i Jesu namn”, och funderar över hur ängeln lyckas bära två ljus och samtidigt hålla en bok i handen.⁶¹ Det är en berättelse som många idag är bekanta med, med en scen, en bön och ett barns reflektion som faller inom ramen för ett idag kulturellt accepterat förhållningssätt.

Vad som däremot är svårare att föreställa sig äga rum idag är när Samuel Haggren insjuknar och döden snabbt framstår som det enda alternativet: ”En gång erindrade han sig at Frälsaren hade druckit ättika, och frågade: om han äfwen skulle få dricka ättika när han kommer till Frälsaren? Hwarpå syster K: swarade: At han där skulle få obemängt win. Sade han: Ja så.” Hans fråga, den vuxnes förklaring och hans lugna accepterande. Inga alternativ, inga försök till utvägar. Men de pratar inte om döden utan om att gå hem till frälsaren - ett självklart faktum och något som är bättre än vad de här och nu har. Det är ett synsätt som är ständigt återkommande i texterna, som hos Anna Bertelia: ”Ack! Nu får jag snart gå hem til den Kära Frälsaren”, men kanske är det när det uttrycks av små barn som skillnaden gentemot

⁶¹ Astrid Lindgren, *Kajsa Kavats hjälper mormor*, Rabén och Sjögren 1958.

ett nutida förhållningssätt blir tydligast, eftersom vi idag tar för givet att små barn vill leva, eller helt oavsett ska räddas till livet, till nästan vilket pris som helst.

Om det är i sexårsåldern som döden börjar bli begriplig är det kanske i samma ålder som man kan börja utforma ett förhållningssätt, att antingen acceptera den, göra motstånd eller välkomna den. Kanske kunde övergångsfasen från de oskuldsfulla småbarnsåren upplevas som så svår att några helt enkelt inte orkade eller ville mer, utan på något plan tog emot det erbjudna alternativet att få sluta? Anna Linhult blir uppmärksam och bejakad av samtalets motpart varje gång hon pratar om, frågar om eller önskar sig döden. Hon säger själv uttryckligen vid flera tillfällen att hon inte vill bli så stor att hon måste bäras ut på en bår, utan hellre dö så liten att hon fortfarande kan bäras ut med handdukar. Gustaf Friedric ville först inte lägga sig sjuk utan ”stretade emot i det längsta”, men verkar sedan ha accepterat situationen. I hans levnadslöpp sammanfaller det att de personer han nämner på sin dödsbädd är sådana som verkar ha uppfattats som bättre eller duktigare än han själv i livet: församlingsledaren Ike, idealbarnet Samuel Haggren och den ljuva lillasystemen. När man tillsammans läste om eller pratade om dessa personer kan hans uppfattning ha blivit att de var finare eller viktigare än han själv. Han kan ha gjort tolkningen att de fina är hos frälsaren, eller att det fanns något att uppnå med att själv gå dit. Det är inte osannolikt att han på något sätt anpassade sig eller skapade ett förhållningssätt till omgivningens förväntningar på det hinsides. Kanske kunde den egna motståndskraften och livsviljan undermineras av att ständigt föreställa sig och förbereda sig på döden som ett positivt alternativ.

Scenen med den besökande bondhustrun i Anna Linhults hem kan handla om att gästen beklagar sig över en oönskad graviditet, och i så fall visar Anna Linhult sig där införstådd med att barn kan vara ovälkomna eller ställa till besvär. (Det är en uppfattning som helt oavsett detta enskilda tillfälle kan ha förekommit och uttryckts, eftersom hon vistats i en kvinnodominerad miljö utan (eller med begränsad) tillgång till familjeplaneringsmetoder.) När Anna Linhult får höra att ”Härnäst få vi råkas hos den K. Frälsn” måste hon ha funderat över och försökt föreställa sig perspektiven, när detta skulle komma att äga rum och vad det skulle innebära. Osäkerheten kan ha förstärkts ytterligare av att idealtillståndet mild och naiv hängivenhet kläddes i en språkdräkt av längtan efter det hinsides, samtidigt som det innefattade en metafysisk upplevelse av att vara frälsarens brud även i det jordiska livet. Skillnaden mellan livet på jorden och livet efter detta kan ha framstått som oklar och döden som ett halvabstrakt drömtillstånd. Kanske ungefär som det gamla hemlandet eller en ljusare framtid någon annanstans kan bli det för barn på flykt idag, den intellektuella skillnaden mellan de två typerna av drömscenarier behöver inte nödvändigtvis vara glasklar.

Det nya med 1700-talets väckelserörelser är att frälsningen blir individuell och att nåden ges utan krav på motprestation. När kollektivet välkomnar och bejaktar upplevelsen av extas och av att gränslöst hänge sig åt gudsnåden innebär det samtidigt att människor tillåts och uppmuntras att förändra sitt språk, eftersom de nya upplevelserna kräver ett nytt språk. Barn och erotik, barnspråk och erotikens språk, var troligen associationer som låg nära tillhands. Med dessa redskap bryts språket ned och byggs upp på nytt. Önskan om att få ”gå hem” ligger nära associationen till Frälsaren som den himmelske brudgummen, vilken i sin tur ligger nära

den sekulära erotiken, som i ”Cajsa du dör” i Bellmans diktning.⁶² Gränserna flyter ihop - livet är i döden och döden ger liv. Döden mystifieras, erotiseras och framställs som något längtansvärt.

Mystifierandet och erotiserandet blir redskap för att förskjuta ett tidigare fatalistiskt och magiskt förhållningssätt i riktning mot ett herrnhutiskt välkomnande av döden. I Anna Linhults levnadslöpp framstår ”System Pihl” som en inflytelserik person inom gruppen, och hon är den person som oftast omnämns utöver Anna själv. Anna finns i närheten när system Pihl blir sjuk och får höra de samtal som förs under den tiden. Hon tillägnar sig ett sätt att tänka om sjukdom, död och att få gå hem till frälsaren. Kanhända har paret Pihl också kunnat uppfatta Anna som en riskfaktor och en konkurrent om föräldrarnas engagemang, hus och tillgångar, och möjligtvis kan detta bidra till att samtalen om Annas död förs så ofta och i så positiva tongångar. Ur ett ideologiskt perspektiv är det dock fortfarande helt rimligt och riktigt att önska henne hem till det som bättre är. Barnen är jämställda med de vuxna på så sätt att deras egenskaper, livsväg och hemgång kan infogas i den större berättelse som knyter samman gruppidentiteten. När döden blir det högsta målet för tillvaron kan också gränserna mellan sorg och lättnad tillåtas flyta ihop - vad var och en har för fördelning dem emellan och på vilka grunder kan och behöver inte preciseras. Fanns det en lättnad, skuggan av ett egenintresse eller, ja, en önskan om ett barns död, så kunde den känslan smidigt finna en plats och ett uttryck i den större tolkningsramen, i upplevelsen av att barnet nu har fått gå hem till det som bättre är. Så ja, det *kunde* vara så att de önskade livet ur barnen på ett inom ideologins ramar acceptabelt sätt. Det navigeringsalternativet fanns tillgängligt. Men det var kanske inte det vanligaste, och det var inte det enda som styrde människors agerande. Samma ideologi rymde individuella variationer och schatteringar.

Texten beskriver att det är föräldrarna som får höra Annas önskan om att få följas till graven av magistern Andrén, men det står inget om vad de svarar. Kanske lovar de att hon ska få vad hon önskar sig, kanske försöker de undvika frågan. Texten ger helt oavsett inget uttryck för att de skulle motsätta sig eller försöka erbjuda något annat alternativ. Om de inom sig önskade att just deras barn skulle få leva så verkar det ha varit en oartikulerad önskan - på samma sätt som det som vi idag vill definiera som sorg över barnen som dog är oartikulerad hos Juliana Ike och fru Lejonanker. Det verkar inte finnas något språk för det.

Mystifierandet och erotiserandet lyfter fram döden som något önskansvärt. Kanske kan det också ses som uttryck för en tankelek där döden relativiseras. Vid samma tid pågår upplysningstiden med dess vetenskapliga framsteg som utmanar själva den fysiska döden. Tidigare var magin och religionen föredragna verktyg för att blidka makterna, men nu börjar läkarvetenskapen bli tillräckligt utvecklad för att på allvar kunna ta upp kampen om människors vanor och tankesätt. (Vetenskapliga metoder förknippas till en början dock inte med sekularisering.) Johann Friedrich Struensee i Danmark och Nils Rosén von Rosenstein i Sverige introducerar koppypningstekniken, och från myndighetshåll börjar man via almanackor och informationsskrifter informera om hygieniska åtgärder för att minska den höga barnadödligheten. Nya metoder används med den dubbla avsikten att rädda liv och

⁶² Carl Michael Bellman, *Fredmans epistel nr. 72, Lämnad vid Cajsa Lisas säng, sent om en afton*, första tryckta utgåvan 1790.

samtidigt få tillfälle att testa och förbättra själva metoderna. Många föräldrar övertalas att pröva det nya. Följande citat är ur Samuel Haggrens levnadslopp: ”Då nu hans moder gaf honom några ordinerade Medicamenter, och han tog dem willligt in; sade hon: Ingen har så snäll gosse som jag har, så sade han: Åh! Jo många, mycket folk har sådane”.

Kanske var detta nytt för dem. Någon har ordinerat mediciner, någon annan har betalat för dem och burit hem dem. Det fanns redskap och chanser att rädda liv som tidigare inte hade kunnat räddas. I flertalet fall räckte väl inte ansatserna hela vägen fram, dels för att metoderna och medicinerna var nya och outvecklade, dels för att de inte tilläts styra föräldrarnas agerande i varje stund. Fatalismen dröjde kvar länge, i brödraförsamlingens fall inte osannolikt förstärkt av ideologin att längta hem till frälsaren. I relation till de barn man hade omvårdnadsansvar för har det troligen tagit sig uttryck som idag skulle ha definierats som vanvård eller fysisk eller psykisk misshandel. Men då måste man komma ihåg att de även på flera andra sätt hade ett förhållningssätt till barn som vi idag hade reagerat emot; de var exempelvis inte främmande för att skicka iväg barnen för att växa upp någon annanstans. Att nioåringen flyttade till Christiansfeld var ett beslut som togs för barnets, kollektivets och evighetens skull utan att en fördelning eller konflikt däremellan behövde - eller kunde - preciseras.

Tillgång till nya läkemedel (tillsammans med andra praktiska samhällsförbättringar) är en avgörande faktor när fatalismens makt till slut bryts. Vad som också kan ha påverkat är - paradoxalt nog - väckelserörelsens bejakande av extasen och den kravlösa nåden, dvs. uppgivande av det egna jaget för uppgående i något större. Det är en typ av upplevelse som beskrivs i flertalet av texterna, t.ex. hos Christina Margareta Rudbeck: ”...och jag hade därwid alldeles ingen fruktan, utan twärt om en glädje, som wore utan like, hwilken jag alt sedan, och ännu, ehuru så många år efteråt, med rörelse ihågkommer.”⁶³ Upplevelser av kravlös och överväldigande nåd och skönhet kan på ett snabbt och genomgripande sätt förvandla människors självuppfattning, tanke- och känslvärld och i förlängningen även deras sociala sammanhang.⁶⁴ I extasen och nådsupplevelsen kan finnas en känsla av att inga strider, mot exempelvis döden, behöver tas - eftersom döden inom ramen för det sinnestillståndet inte upplevs som ett hot. Brödraförsamlingen byggde sin lära och församlingskultur på att lyfta fram och viktiggöra denna erfarenhet framför andra erfarenheter. Man bejakade både själva extasen och de känslor som uppstod efteråt, t.ex. av öppenhet och hudlöshet, vilket ledde till ett församlingsideal av kombinerad mildhet och hängivenhet. Mildheten och hängivenheten

⁶³ Fler exempel: Margareta Elisabeth Ljungberg: ”Wår saliga Syster betygade esomoftast, at hon i sina spåda år hade bemärckt den Hel: Andes Nådes=arbete på sitt hjerta”. Sara Larson: ” Och när hon då fick höra talas om Frälsns kärlek til arma Syndare, så war det et saligt bådskap för hennes betrykta hjerta [...] Då fick hon ock Nåd, at umgås med sin man på et kärligt och undergifwit sätt, hwarwid han blef slagen i sit hjerta...”. Anna Bertelia: ”[M]in Fader läste ofta och gärna i synnerhet Jesu Lidandes Historia, hwarwid jag sporde mångt Saligt Nåde-Besök af Frälsaren och war ofta så rörd, at jag måste bitterligen gråta.”

⁶⁴ Per von Wachenfeldt, *Nådens ordning. En studie av västsvensk pietism omkring 1730-1760. Göteborgs universitet 2011.* ”[Religiositeten] skapar en motivation till handling för den enskilde och blir identitetsskapande för gruppen. Individuell, social och andlig erfarenhet knyts så hos den enskilde tätt ihop. Detta helhetskoncept fick vittgående effekter på samhället” (s. 23.) ”De irrläror de tyckte sig se var ett ”mentalt paradigmskifte” som ägde rum under väckelsen och som var förutsättningen för att människor som lämnat samhällets strukturer skulle kunna återvända till dessa men med nya kvaliteter.” (s. 152.)

kan ha gjort människor beredda att känna ömhet och utöva omsorg, till exempel om milda och skyddslösa barn.

Haggrens var en ledande familj inom församlingen, varför förväntan om att framställa en exemplarisk berättelse om barnets liv och hemgång troligen var hög. Samtidigt ser vi hur författarens uppmärksamhet och fokus kretsar kring barnet. Det är Samuels individuella livsöde som framställs så detaljerat och som blir till en symbol för den allomfattande nåden. Vad gäller fru Lejonanker är hennes syfte med levnadsloppen att beskriva sina barn, men trots – eller på grund av – detta, får vi mellan raderna också en ganska ocensurerad bild av henne själv. Vi ser hennes sätt att lära barnen ideologin och förhållningssättet som hon själv har fått lära sig. Men vi ser också hur hon iakttar sina barn, noterar vad de säger och gör och funderar över vad som rör sig inom dem. Barnen framställs som unika personligheter, och texterna präglas av en innerlighet, ömhet och omsorg om vart och ett av dem.

Ömheden och omsorgen kombineras med den nya individualism som uppstår eller förstärks av skrivandet och självreflekterandet. När extasen förr eller senare ebbat ut, och andra sociala hänsyn återigen blir viktiga, kan mildheten och omsorgen kanaliseras i ett starkare behov av att få se barnen växa lite till, att få ha dem kvar hos sig i det jordiska livet. När man samtidigt i och med läkarvetenskapens landvinningar börjar uppleva sig ha reella möjligheter att påverka situationen blir det också motiverat att hitta strategier att distansera sig till den religiösa ideologin. Kanske börjar man helt enkelt i praktiken att göra på ett nytt sätt, kanske kan man driva med de språkliga schablonerna eller på andra sätt skapa en införståddhet - för sig själv och inom gruppen, uttalat eller outtalat - av att nu gör vi inte så här längre, vi gör på ett annat sätt. Det har då redan skapats en beredskap för attitydförändringar, dels genom ett par generationers erfarenhet av väckelserörelse och dels för att nu alla samhällsstrukturer är i så snabb omvandling, vilket åtminstone städernas församlingsmedlemmar är fullt medvetna om. Kanske är det samma individer som nu skiftar förhållningssätt, eller så börjar tidigare ordlösa skeptiker formulera sig på ett sätt som andra kan känna igen sig i. Och plötsligt har sekulariseringen påbörjats eller redan hänt.

Kanske utformas nu också kontraktet om de separata sfärerna delvis som en motreaktion på den tidigare fatalismen och accepterandet av döden - när nya tekniker och förbättrade livsomständigheter tillsammans med en sekulariserad attityd öppnat upp för möjligheten att rädda fler liv svänger pendeln över till ett ideal där hela den kvinnliga arbetskapaciteten tas i anspråk för den enda uppgiften att få barnen att överleva.

Kanske fick Gustav Lejonankers mamma honom att ta sina mediciner trots att han protesterade. Kanske var det för henne en obetydlig detalj, så självklar att den inte ens var värd att skriva ned. Eller så lät hon honom slippa, kanske för att hon själv inte trodde på medicinernas effekt och därför inte var tillräckligt motiverad att ta konflikten med barnet. Kanske ställde hon sig själv frågan om vad som var hennes roll i detta - medicinerna kontra ideologin och barnets uttalade önskan om att få gå hem.

Brödraförsamlingens betonande av den kravlösa nåden med alla dess känslomässiga och sinnliga aspekter är ett inslag i 1700-talets växande medvetenhet om det subjektiva. Under seklets andra hälft behöver församlingen anpassa sig till det omkringvarande samhället för att rädda sin existens, och deras specifika språk stelnar i schablonernas former. Subjektiviteten söker sig istället nya uttrycksformer och när romantiken väl inträder har den en oerhörd

sprängkraft, tillräcklig för att förflytta fokus för människors känslor i nya riktningar. Att hitta ett eget språk blir nu till ett verktyg för att ta mandat över både sitt eget och andras liv och språkets potential som maktredskap blir tydligt i bl.a. Christina Malmströms och Maria Johannis levnadslopp.

Christina Malmström som växte upp i Christiansfeld runt sekelskiftet 1800 fick nog själv aldrig tillgång till det nya, och det språk hon har tillgång till framstår som ett tomt skal runt hennes livs erfarenheter. Att mejsla ut den egna subjektiviteten framstår till slut som en förutsättning för att kunna hävda sig och kanske i vissa fall som en ren överlevnadsåtgärd, där det att lyckas relativisera ideologin och måla ut sina egna kanter blir nödvändigt för att inte själv gå under.

4. Källor

På <http://moravianlives.org/transcribe/> finns levnadsloppen publicerade.

Vissa stavningsvariationer och sammanläggningar med familjemedlemmar förekommer. Här anges de varianter som är sökbara 18/6 2018 kl. 07.40.

Siffrorna inom parentes anger att originaldokumenten finns i Evangeliska

Brödräfsamlingens arkiv i Stockholm, box 93 resp. 94. Anna Linhults levnadslopp finns på Landsarkivet i Göteborg.

Anna Bagge (citeras under avsnittet om Anna Linhult) (93).

Anna Bertelia (93).

Agnes Enroth (93).

Anna Greta Göring (93).

Samuel Hagren (94).

Juliana Lovisa Ike (94).

Maria Johannis (94).

Sara Larsson (94).

Gustaf Fredric Lesonankar (härunder Johanna Lejonanker) (94).

Gustaf Friedric Leijonanker (härunder Gustaf Friedric och Christian Adolf Lejonanker) (94).

Anna Linhult Evangeliska brödräfsamlingens arkiv, volym 9 [A 203], Landsarkivet i Göteborg.

Margareta E. Ljungberg (94).

Christiana M. Malmström (94).

Anna M. Odhelia (94).

Johan Olof Rudbeck (Christina Margareta Rudbecks man) (93).

Litteraturförteckning

Ahlberger, Christer och von Wachenfeldt, Per (red), *Den glömda kyrkan. Om Herrnhutismen i Skandinavien*. Artos förlag, 2016.

Ahlberger, Christer och von Wachenfeldt, Per (red), *Moravian Memoirs. Pillars of an invisible Church*. Artos Academic 2017.

Almqvist, Carl Jonas Love, *Songes*, 1849.

Ariès, Philippe, *Barndomens historia*. Gidlund 1982.

Bellman, Carl Michael, *Fredmans Epistlar*, 1790.

Bredsdorff, Thomas, *Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornufternes følelse i 1700-talles nordiske litteratur*. Gyldendal 2003.

Ekström, Christina, *Gör dig en sång uti mitt bröst. Musikalisk gestaltning i ljuset av Herrnhutisk tradition*. Göteborgs universitet 2007.

Enefalk, Hanna, *En gustaviansk brygd. Dryckesvanor och genus i svenska högreståndskretsar ca 1772–1809*. Historisk tidskrift 131:4 2011.

Evangeliska Brödräfsamlingen, *Den Linhultska donationen, John Antonsons boktryckeri*, Göteborg 1926 (redaktörs namn ej angivet).

Frängsmyr, Tore, *Sökandet efter upplysningen*. Natur och Kultur 2006.

- Hansson**, Stina, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*, Göteborg 2000.
- Hellerstedt**, Andreas, *Ett stort bevis av Evangelii kraft och sanning. Suicidalmord, avrättningar och herrnhutisk teologi*. Historisk tidskrift 2011, nr. 131:3.
- Hutton**, Joseph Edmund, *History of the Moravian Church*, 1909.
- Jarrick**, Arne, *Den himmelske älskaren. Herrnhutisk väckelse, vantro och sekularisering i 1700-talets Sverige*. Ordfront 1987.
- Lamm**, Martin, *Upplysningens romantik*, 1918, i nytryck av Lunds Universitet och förlaget Hammarström och Åberg 1963.
- Lindblad**, Adolf Fredrik, *En sommarafton i Sju sångstycken*, 1836.
- Lindgren**, Astrid, *Kajsa Kavat hjälper mormor*, Rabén och Sjögren 1958.
- Lost**, Christine, *Das Leben als Lehrtext. Lebensläufe aus der Herrnhuter Brüdergemeine*. Herrnhuter Verlag 2007.
- Nilsson**, Björn och Waldemarsson, Anna-Karin, *Kommunikation. Samspel mellan människor*. Studentlitteratur 2016.
- Ong**, Walter, *Orality and literacy. The technologizing of the word*. T.J. Press 1982.
- Peucker**, Paul, *A time of Sifting*, Penn State University Press, 2015.
- Plamper**, Jan, *The History of Emotions. An introduction*. Oxford University Press 2015.
- Reddy**, William, *The Navigation of Feeling. A framework for the history of emotions*. Cambridge University Press 2006.
- Savin**, Kristiina, *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. Lunds universitet 2011.
- Sjöblad**, Christina, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet*. Carlssons förlag 1997.
- Tähkäaho**, Tuula, *Förskolebarns utveckling och lärande i teori och praktik*. Stockholms universitet 2006.
- von Wachenfeldt, Per**, *Nådens Ordning. En studie av västsvensk pietism omkring 1730-1760*. Göteborgs universitet 2011.
- Wingård**, Rickard, *Att sluta från början. Tidigmodern läsning och folkbokens receptionestetik*. Göteborgs universitet 2011.
- Öhrberg**, Ann, *En hjärtats pedagogik: synen på barnet, lära och lärande inom svensk herrnhutism*. Uppsala universitet 2007.
- Österberg**, Eva, *De små då. Perspektiv på barn i historien*. Natur och Kultur 2016.
http://predikaren.dinstudio.se/empty_63.html. Inläst 12/2 2018 kl. 19.30
<https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/797017?programid=503> . Inläst 25/7 2018 kl. 20.35.

5. Sammanfattning

Evangeliska Brödraförsamlingen under 1700-talet befinner sig i ett gränsland mellan muntlig och skriftlig kultur och kan sägas utgöra en brygga till romantiken. Församlingsmedlemmarna skrev (och skriver än idag) levnadslopp, vilket är biografiska eller självbiografiska texter som läses upp vid i första hand begravningen, i syfte att bevara minnet av den avlidne. I uppsatsen behandlas 15 levnadslopp från andra hälften av 1700-talet och början av 1800-talet. 10 av dem handlar om församlingsmedlemmar som levde till vuxen ålder och 5 om barn som dog mellan två och åtta års ålder.

Uppsatsen har tre frågeställningar. Den första handlar om hur mandatet att berätta utformas och definieras. Här har jag valt att föra diskussionen löpande under varje enskild text, p.g.a. de många skilda uttryck som levnadsloppen kan ta sig inom ramen för församlingens berättarkultur. Av samma anledning har jag valt en arbetsmetod där texterna presenteras en i taget och citat varvas med reflektioner.

Den andra frågeställningen handlar om barndomens definition och avgränsning och diskuteras mot bakgrund av systemet med nådens ordning. Christine Lost har visat att det i alla utarbetade levnadslopp förekommer en beskrivning av personernas barndom och att barndomen utgör en av livsfaserna enligt nådens ordning. Jag argumenterar här för att det går att se en uppdelning av barndomensfasen i två delar med en avgränsning vid ca sju års ålder.

Den tredje frågeställningen tar avstamp i att skribenterna ofta uttrycker en önskan hem till frälsaren och den himmelska församlingen, en längtan som är vanligt förekommande oavsett om det handlar om barn eller vuxna. Kunde de önska livet ur barnen? Här analyserar jag materialet på ett sätt som inspirerats av William Reddys teorier om hur språk formar tankar och känslor och vice versa, för att reflektera kring hur barn och vuxna kunde ha upplevt den verklighet de levde i. Sammanfattningsvis kan sägas att ordet önska i de flesta fall är för starkt, men att deras förhållningssätt kring döden och det hinsides var ett annan en dagens - grundat i ett fatalistiskt förhållningssätt som förstärktes och påverkades av ideologins utformning.